

Liis Meeras (Tartu Ülikool), 2009

Euroopa turismigeograafia veebikuruse õppematerjalid

Lühikokkuvõte

Euroopa turismigeograafia kursusel on maailma ajatsoone, kogu Euroopa kui turismisihtkohta käsitlevaid materjale ning õppematerjalid Euroopa regioonide lõikes: Lääne-Euroopa, Lõuna-Euroopa, Põhja-Euroopa, Kesk-Euroopa ja Balkanimaad ning Ida-Euroopa.

Kursuse „Euroopa turismigeograafia” läbimisel õppija teab:

- Turismigeograafia eripära ning seoseid füüsilise, inim-, kultuuri- ja poliitgeograafiaga
- Ajavahe ning lennuaja arvutamise põhitõdesid
- Euroopa turismigeograafia kujunemislugu ja suundumusi
- Euroopa turismigeograafiat iseloomustavaid põhinäitajaid
- Euroopa regioonide eripära ning peamisi turismigeograafilisi tegureid, sh loodust, kliimat, rahvastikku, transporti, veevarustust, tuntuimaid turismivaatamisväärsusi jm.

Märksõnad

Turismigeograafia eripära ja seosed teiste geograafiaharudega. Euroopa turismigeograafia kujunemislugu ja suundumused. Euroopa regioonide (Lääne-, Lõuna-, Põhja-, Kesk- ja Ida-Euroopa) turismigeograafiline iseloomustus. Euroopa, erinevate regioonide ja riikide kui turismisihtkoha müügiargumendid.

World Time Zones – Maailma ajatsoonid

1884. aastal leppisid maailma suured rahvad kokku, et luuakse standardsed ajatsoonid. Seepeale on nüüd maailm jagatud 24 ajatsooniks, mis algavad algmeridiaanist Greenwichist Inglismaalt. Aega selles ajatsoonis nimetatakse *Greenwich Mean Time*’ks (GMT).

Ülejäänud maailmas arvestatakse aega GMT-st lähtuvalt. Märgid + ja – tähendavad:

- $\text{GMT} +1 = 1$ tund GMT ajast ees
- $\text{GMT} -1 = 1$ tund GMT ajast maas

Nii kuni $\text{GMT} +12$ ja $\text{GMT} -12$.

Mõned riigid muudavad oma ajatsooni suvel, mil lisavad ühe tunni – nimetatakse *Daylight Saving Time*. Kirjas on nende riikide puhul ka periood, mil see kehtib.

Suured riigid jagunevad mitmetesse ajatsoonidesse. Näiteks Austraalia, Brasiilia, Kanada, Gröönimaa, Indoneesia, Venemaa ja USA.

NB! Lennuajagraafikud on alati kohalikus ajas.

Näide 1: Madridis (+1) 30. oktoobril on kell 05:00. Mis on kuupäev ja kellaaeg Vancouveris (-8), Kanadas?

Kuna üks aeg on GMT ajast eest ja teine järel (üks positiivne ja teine negatiivne), siis liidame need kokku: $1+8=9$

Seega on Vancouveri aeg Madridi ajast 9 tundi ees.

$05:00-9=20:00$ eelmisel päeval 29. oktoobril

International Date Line (IDL) – rahvusvaheline kuupäeva joon

Rahvusvaheline kuupäeva joon on kujutletav joon Vaikses ookeanis, mis jookseb põhjapoolusest lõunapooluseni 180 kraadi Greenwich meridiaanist.

Maakera on jagatud 24 ajatsooniks. Seega peab olema kusagil koht, kus kuupäev muutub – kus planeedil päev tõesti algab. Kui rahvusvahelise kuupäeva joont ületada idast läände, siis lisandub uus päev. Kui läänest itta, siis lahutatakse päev.

Siinjuures tuleb rõhutada, et kellaaeg pole vahet – kas kell on 14:00 või 06:00, kellaaeg jääb samaks, muutub ainult kuupäev.

See joon ei ole sirge, vaid on siksakis, et mitte minna läbi riikide, vaid et ühes riigis püsiks ikka sama aeg ja päev. Kõige suurem siksak on Kiribati juures, kuna alguses jooksis see joon läbi riigi, kuid 1995.a. otsustati nihutada joont nii, et nüüd on üks aeg. Seetõttu on näiteks samal laiuskraadil asuvate Kiribati ja Havai aja vahe terve 1 tund.

Näide 2:

Kui kliendid lahkuvad teisipäeva hommikul ning lendavad Honolulust Tokyosse, siis nad jõuavad kohale peale 9 tunnist lendu. Aga siis on kolmapäev, kuna nad ületasid IDL-i. Kui nad lendavad pühapäeva hommikul tagasi Tokyost Honolulule, siis nad jõuavad kohale laupäeval, sest nad ületasid IDL lennates läänest itta.

Keerulisem on asi, kui kellaaeg on hilisem. Näiteks kui kliendid lahkuvad Honolulust neljapäeval kell 23:00, siis peale lahkumist ühe tunni pärast on juba reede ning nad ei ole veel IDL ületanud. Seega nad ületavad selle reedel ning automaatselt muutub päev laupäevaks. Seega kliendid lahkusid kesknädalal, aga jõuavad sihtpunkti nädalalõpul peale

9 tunnist lendu! Sellised aja muutuse arvestused on eriti olulised just ärireisijatele, kes peavad arvestama, et äriasju saaks aetud ikka tööajal.

Enamus lennuliine annavad saabumise ajad juba sellisena, kus on arvestatud ajavaheid ning IDL ületamist. Reisikonsultandi programm (*Computer Reservation System*) näitab ka nimekirju eeldatavate lennuaegade kohta.

Loodus- ja turismigeograafia mõisted

- Manner (ehk kontinent) on maailmamerest ümbritsetud suur maismaa osa (Aafrika, Antarktis, Austraalia, Euraasia (Euroopa+Aasia), Lõuna-Ameerika, Põhja-Ameerika)
- Maailmajagu on maailma suurjaotuse üksus, mis hõlmab mandri või osa sellest ning saari mandrit ümbritsevates meredes ja ookeanides. (Aafrika, Aasia, Ameerika, Antarktika, Austraalia ja Okeaania, Euroopa)
- Ilm on Maa atmosfääri alumise osa (troposfääri) hetkeseisund. Ilma määravad parameetrid on õhutemperatuur, õhurõhk, sademed, õhuniiskus jne.
- Kliima – ehk ilmastu on teatud piirkonnale omane pikaajaline keskmistatud ilmade režiim; kliima on mingi paiga ilmade pikaajaline korrapärane vaheldumine.
- Kliimavöötmed - kliima liigituse suurimad üksused. Kliimavöötmed asetsevad vööna ümber Maakera paralleelselt ekvaatoriga. On ülemineku- ja põhikliimavöötmed. Nii lõuna- kui ka põhjapoolkeral eristatakse seitset kliimavöödet (ekvatoriaalne, lähisekvatoriaalne, troopiline, lähistroopiline, parasvööde, lähispolaarne (lähisarktiline, lähisantarktiline), polaarne (arktiline, antarktiline))
- Loodusvöönd - suhteliselt sarnase taimkattega (ja loomastikuga) piirkonnad, mis osalt jälgivad ka kliimavöötmete piire (jäävöönd; tundra; parasvöötmel metsad (okasmets, segamets, lehtmets); rohtla; lähistroopiline põõsastik ja mets; kõrb, poolkõrb; savann; vihmamets)
- Riik - on ühiskondlike gruppide (indiviidide) kogum, mis eksisteerib lähtuvalt teatud ühiskondlikest vajadustest kujunenud organisatsioonist ja protseduurireeglitest ning omab selgelt määratletud juhtimisstruktuure (sotsioloogiline lähenemine). Riik on kindla territooriumiga sõltumatu (suveräänne) üksus (juriidiline lähenemine). Riik on organiseeritud institutsionaalne süsteem, mis kujutab poliitilisi otsuseid ja viib ellu valitsuse otsuseid (struktuur-funktsionalistlik lähenemine). Riik on suveräänne institutsioon, millel on õigus kasutada jõudu tema territooriumil asuvate inimeste suhtes. (üks politoloogilistest lähenemistest).
- Regioon on maa-ala, mille osad millegipärast kokku kuuluvad ja millele võib ümber tõmmata kasvõi ähmase ja vaieldava piiri. Regiooni mõiste on jäänud vaieldavaks ja ebamääraseks. Näiteks geograafias jagatakse regioone järgmiselt:
 - traditsioonilised regioonid
 - tüpoloogilised regioonid ehk territoriaalsed klassid
 - funktsionaalsed regioonid ehk süsteemregioonid
 - halduspoliitilised regioonid
- Geograafilised koordinaadid on maapealse punkti nurkkoordinaadid. Geograafilise laiuse ja geograafilise pikkuse abil määratakse mistahes punkti asukohta maakera

pinnal või kaardil. Geograafiliste koordinaatide leidmiseks kasutatakse paralleele ja meridiaane

- Geograafiline pikkus (lääne- ja idapikkus) määratakse alates 0-meridiaanist
- Geograafiline laius (põhja- ja lõunalaius) määratakse alates ekvaatorist
- Päikeseenergia – Päikeselt saabub aastas Maale $5,7 \times 10^{24}$ J energiat, mis moodustab ca 99% Maa pinna energiavoost. Päikeseenergia on paljude loodusprotsesside energiaallikas. Maale jõuab osa päikesekiirgusest – lühilaineline elektromagnetkiirgus, Maalt lahkeb pikalaineline soojuskiirgus.
- Maa siseenergia – mõjul toimub laamade liikumine, purskavad vulkaanid, tekivad maavärinad, toimub kivimite teke ja moondumine, mäestike teke ja muutumine jmt.
- Gravitatsioonenergia – tõttu tekivad looded maailmameres, ka litosfääris, toimub laamade liikumine
- Maa sfäärid on kihilise ehitusega, omavahel tihedalt seotud ja mõjutavad üksteist
 - Litosfäär - Maa tahke kivimkest, mis koosneb maakoores ja astenosfääri peale jäävast vahevöö tahkest osast, on liigendatud laamadeks
 - Pedosfäär - biosfääri osa, mis hõlmab muldkatte
 - Hüdrofäär - Maad ümbritsev katkendlik vesikest
 - Atmosfäär ehk õhkkond on Maad ümbritsev õhkkest (koosneb lämmastik, hapnik, argoon, süsihappegaas, veeaur)
 - Biosfäär on Maa sfäär, kus elavad organismid
- Vulkaan - koonusekujuline mägi, mille sees on lõõrilaadne lõhe või nende süsteem, mida mööda magma, purustatud kivimite ja gaaside massid tõusevad maapinnale
 - Vulkaane esineb: laamade äärealal, mandrite sisealadel, ookeanides kuuma täpi kohal
 - Kihivulkaan- laava koosneb ränist ja gaasidest rikastunud (happeline) graniitsest magmast; laavavoolud lühikesed ja harvad
 - Kilpvulkaan- laava koosneb rani- ja gaasidevaesest (aluseline) basaltsest laavast; laavavoolud aeglased; ookeanide vulkaanid on kilpvulkaanid
- Maavärin - maapinna vibratsioon ja nihked, mis tekivad kivimites kuhjunud elastsete pingete vabanemisel koos kivimite rebenemisega. Maavärin on seismilistest lainetest põhjustatud maapinna võnkumine. Võngete tugevust mõõdetakse Richteri skaala järgi (0-8,9 magnituudi), seismograafiga. Purustusi mõõdetakse Mercalli skaalal (0-12 palli), vaatlustega
- Mäestikke liigitatakse:
 - Kõrguse järgi
 - Kõrgmäestik- üle 2000m merepinnast
 - Keskmise kõrgusega mäestik-1000-2000m merepinnast
 - Madalmäestik- kuni 1000m merepinnast
 - Vanuse järgi
 - Vana mäestik- on tekkinud varem ja on kulunud
 - Noor mäestik- tekkinud paari viimase aastamiljoni jooksul
 - Tekke järgi
 - Kurdmäestik- tekkinud maakoore kokkusurumisel
 - Pangasmäestik- endise platvormiala murrangulisel kerkimisel tekkinud (enamasti kontinentaalse rifti vööndis)
 - Kurd-pangasmäestik
- Tasandikud
 - Alamik - allpool merepinda asuv tasandik
 - Madalik - merepinnast kuni 200m kõrgune tasandik

- Kiltmaa - üle 500m merepinnast asuv tasandik
- Lauskmäe - kõrgustike ja madalikega liigestatud suur tasandik
- Lavamaa e. platoo- on kõrgem, võrdlemisi tasase reljeefi ning ulatusliku pindalaga ala
- Laht on maismaasse ulatuv ookeani, mere või järve osa
- Neem on merre või järve ulatuv maismaa osa. Selget vahet poolsaare ja neeme vahel pole, kuid neem on tavaliselt kolmnurkse kuju ja terava tipuga. Enamasti on neem poolsaarest väiksem
- Poolsaar on tavaliselt piklikku ja suuremalt jaolt veega ümbritsetud maismaaosa. Poolsaar on reeglina kolmest küljest veega ümbritsetud ning tüüpilisel juhtumil ühendab teda ülejäänud maismaaga kitsas maakael
- Hoovus on suure koguse merevee horisontaalne ja enam-vähem püsiva suuna ja kiirusega liikumine, mis on põhjustatud püsiva suunaga tuultest ja vee soolsuse- või temperatuurierinevustest
- Orkaan ehk taifuun ehk troopiline tsüklon on ulatuslik väikestelt laiustelt pärit madalrõhkkond (tsüklon), mis toob endaga kaasa tugeva tormi.
- Delta on jõesetete kuhjumise tagajärjel tekkinud mitmeharuline jõesuu
- Luide on tuuletekkeline positiivne pinnavorm
- Fjord on pikk ja kitsas liustikutekkkeline merelaht. Tüüpiline fjord on kitsas, sügav ja kõrgete järskude kallastega ning ulatub sügavale sisemaale
- Mussoon (inglise *monsoon*) on püsiv ja suure ulatusega tuul, mille suund muutub vastavalt aastaajale
- Väin on maailmamere erinevaid osi (ookeane, meresid, lahti) ühendav ja maismaad lahutav merekitsus
- Turism - inimeste reisimine väljapoole nende igapäevast elukeskkonda puhkuse, äri või muudel eesmärkidel kestusega kuni üks kalendriaasta
- Turismitoode on paljudest komponentidest koosnev külastuselamus, mis algab reisi kavandamisest ja broneerimisest ning sisaldab majutust, toitlustust, transporti, reisiteenuseid, vaatamisväärsuste ja ürituste külastust, osalemist harrastustegevustes jms.
- Reisija on isik, kes reisib väljapoole oma alalise elukoha vahetus läheduses olevat piirkonda. Reisijad jagunevad külastajateks ja muudeks reisijateks
- Külastaja on isik, kes reisib väljapoole oma tavalist elukeskkonda vähemaks kui 12 kuuks ja kelle reisi peamiseks eesmärgiks ei ole sihtkoha poolt tasustatav tegevus
- Ühepäeva külastaja on isik, kes külastab väljaspool oma igapäevast elukeskkonda asuvat paika seal ööbimata
- Turist ehk ööbimisega külastaja on isik, kelle reis väljapoole oma igapäevast elukeskkonda kestab kauem kui 24 tundi või hõlmab
- Muud reisijad - isikud, kes reisivad regulaarselt oma igapäevases elukeskkonnas, samuti diplomaadid, konsulaarametnikud ja sõjaväelased oma teenistuskohata reisides; põgenikud; transiitreisijad, kes ei läbi transiitriigi passikontrolli; laevareisijad (kruiisireisijad), kes ei välju sihtriigi sadamast peatuvast laevast, rahvusvahelise transpordi meeskonnaliikmed
- Sihtkoht (*destination*) - koht, kus turistid veedavad kodust eemal aega
- *Generating country* - riik, kust inimesed välja reisivad, päritolu riigid
- *Host country* - külalisi vastuvõtvad, võõrustavad riigid

Euroopa turismigeograafia ajalugu

Inimesed on kogu maailmas reisinud läbi ajaloo ning reisimisel on mitmeid põhjuseid. Massiline reisimine just puhkeesmärgil on suhteliselt hiljutine nähtus ning viimaste aastasadade jooksul väga kiiresti kasvanud. Selleks, et inimesed teeksid otsuse reisima minna, on neil vaja piisavalt teatud ressursse.

Turismimajanduse arenemisel ja reisimiseks ühiskonnas peavad olema järgnevad eeldused:

- piisavalt vaba aega
- piisav sissetulek ehk rikkus
- soov reisida

Lisaks neile eeldustele on vajalik poliitiline stabiilsus sihtkoha riikides ning sobilik reisiinfrastruktuur, mis vastab minimaalsetele transpordi-, majutuse ja keskkonnakvaliteedi standarditele.

Üks näide maailma turismist illustreerimaks, kui kiiresti on viimaste aastakümnete jooksul turism ja turistide hulk kasvanud - kui 1950. aastal oli maailmas 25 miljonit rahvusvahelist saabumist, siis 2008. aastal 924 miljonit.

Turismi ajalugu Euroopas on üsna hästi dokumenteeritud Lääne-Euroopas. 1811 avaldati Oxfordi inglise keele sõnastikus esimest korda sõna turism, mis kirjeldas reisimist vaba aja tegevusena. Reisimine, turism ja turismi ajalugu ise olid küll alanud juba sajandeid varem. Üks maailma esimesi turiste ning reisiajakirjanikke oli kreeka ajaloolane Herodotus.

Antiikaja turism

Varasemad puhketurismi vorme võis kohata 7. saj. e.Kr. Babüloonia ja Egiptuse impeeriumite ajal. 6. saj. e.Kr. avati Babüloonias ajalooline vanavara muuseum. Egiptlased organiseerisid religioosseid festivale, mille külastajateks olid nii jumalakartlikud kui kuulsatest linnadest huvitatud inimesed. Reisijate vajaduste rahuldamiseks rajati väikeseid ettevõtteid toidu ja joogi müümiseks, giiditeenuse pakkumiseks, aga ka prostituutidel oli võimalus teenida.

Vanad kreeklased külastasid kuumaveallikaid (jumala tervendav jõud), kasutati peamiselt pikematel reisidel veetransporti, mis aitas kaasa meresadamate arengule.

5. Saj. e. Kr. oli Ateenast saanud oluline turismisihtkoht, kus külastati suuri vaatamisväärsusi nagu näiteks Parthenon. Rooma impeeriumis 27 a. e. Kr. - 476 a. p. Kr. olid turismi arenguks peamiselt sõjalised, kaubanduslikud ning poliitilised põhjused, reisisid kunstikäsitöölised ja arhitektid.

Jõukad roomlased reisisid Kreeka ja Egiptuse mereäärsetesse kuurortidesse. Arenesid teed ja võõrastemajad. Reisimine muutus turvalisemaks, kiiremaks ja mugavaks.

Antiik-Kreekas oli turismimajandus seotud olümpiamängudega, mis esimest korda toimusid 776. a. e.Kr. tuues piirkonda palju külastajaid. Antiik-roomlased ehitasid keerulise teede võrgustiku selleks, et reisida Egiptusesse, Kreekasse ja Aiasse. Rooma reisijate atraktsioonideks kujunesid püramiidid ja teised monumendid, meditsiinilised suplused, festivalid, spordiüritused ja teatrilavastused.

Palverändurid

Religioossetel palveränduritel on turismi ajaloos huvitav koht. Üldiselt mõeldakse palverännakust kui puhtalt vaimulikust reisist ning mõnikord on seda raske samastada turismiga. Keskaegses Euroopas omas palverännak mõningaid tänapäevasele turismile iseloomulikke jooni. Palverännak võis olla nii mõnu pakkuv reisimise viis kui ka tõsine vaimulik ettevõtmine. See kehtib ka tänapäevaste palverännakute kohta pühadesse paikadesse – enamus palveränduritest kasutavad turismiettevõtete abi (näiteks reisikorraldajad, reisibürood, lennufirmad, hotelliketid jne), ostetakse suveniire või võetakse osa organiseeritud ekskursioonidest pühapaiga ligiduses olevatesse huvitavatesse kohtadesse.

Keskajal on reisimine ohtlikum, keerulisem ja vähematraktiivsem, seetõttu reisitakse pigem kodule lähemal. Samas puhkused omasid igapäevaelus tähtsat rolli. Peamisteks reisijateks on palverändurid (Jeruusalemm, Rooma, Santiago de Compostela, Canterbury, Meka), kaupmehed, tudengid ning professorid.

Sõna “holiday” on saanud alguse *holy days*’t – varem religioossed pühad võimaldasid vaba aja tegevustega tegeleda. Enamikele inimestele tähendas see küll lihtsalt puhkust tööst, mitte reisimist.

Teede areng 16.-19. sajandil

Enne 16. sajandit oli reisimiseks kolm võimalust: jala, sõita hobusega (kaameliga, eesliga, muulaga jne) või hobu/härjavankriga. Enne 18. sajandit reisisid lõbu ja meelelahutuse eesmärgil vähesed jõukad inimesed.

Teed olid kehva kvaliteediga, aukudega, halva pinnasega ning märja ilmaga olid rööbastes. Reisimine oli peale ebamugavuse ka ebaturvaline tänu maanteeröövlitele.

Sel perioodil loodi ja hakkas toimima regulaarne tollateenus, paranes teede kvaliteet (19. sajandil võeti kasutusele asfalt), seega üha kiirem ja lihtsam oli inimestel reisida. Postitõlla leiutamine oli reisijatele suur areng. Teede pindamine paranes ning asfaldi kasutamine tegi reisimise tõldadega kiiremaks.

Kuna vahemaade läbimine läks lihtsamaks, siis tekkis suurem vajadus majutuse järele. Sel ajal oli majutus väga lihtne, koosnes peamiselt teeäärsetest võõrastemajadest, kus sai hobuseid vahetada ning öömaja. Teede arengu tagajärjel suurenesid reisijate hulgad ning loodi esimesed turistide hotellid.

Grand Tour

Väga suurt tähtsust turismi ajaloos omab nn *Grand Tour*, mis oli modernse turismi algallikaks. *Grand Tour* sai alguse 15.sajandi keskel ning lõppes või arenes mõneks muuks vormiks 19.sajandi keskpaigas. Ringreis hõlmas endas paljude erinevate paikade külastamist Lääne-Euroopas ning selle ringreisi motivatsiooniks olid haridus ja meelelahutus. Ringreis läbis kogu selle perioodi jooksul (15.-19.saj.) peaaegu samu sihtkohti: Pariis ja Versaille kuningakoda; Alam-Rhone Org (Montpellier, Nimes, Erles); Põhja-Itaalia (Turin, Milano, Veneetsia); haripunkt Roomas, Florence ja Napolis ning siis tagasi koju üle Saksamaa Rheinlandi ja Madalmaade.

Enamus turistidest olid inglased, kuid 19.sajandi keskel võttis sellest osa ka teisi rahvusi, eriti ameeriklasi. 18.sajandi jooksul oli nende arv 15 000 ja 20 000 vahel, peamiselt domineerisid aristokraatsed maaomanikud. 18.sajandi lõpus lisandus neile erinevate klassiliste taustadega inimesi – juristid, doktorid, pankurid ja kaupmehed – ning aristokraatsed turistid hakkasid otsima rohkem eksklusiivsust Portugalist, Kreekast ja Lähis-Idast. Kuni 18.sajandi lõpuni olid enamus turistidest tudengid ja nende tuutorid. Järgmisel sajandil ei olnud see enam nii oluline ning turistide keskmine vanus tõusis 23 aastalt (16. sajandil) 42 aastani.

Kuni 17. sajandi lõpuni oli reis keskendunud peamiselt antiik- ja renessansi kunstile, mille keskmeks oli Itaalia. Hiljem sai ringreis rohkem romantilise fookuse: suurenes huvi “metsiku looduse” ning kaunite vaatamisväärsuste järele. Ringreis tegi läbi mõningad muutumised ning haaras endasse mõned turistide “ligimeelitajad”: Šveitsi Alpid, Juura mäed ja Kesk-Itaalia keskaegsed linnad. Reisi keskmine pikkus oli 16. sajandi keskel 40 kuud ning 19.sajandi keskpaigas 4 kuud. Taoline lühenemine näitab turistide koosluse sotsiaalset muutumist, kuid ka Euroopa ebakindlaid poliitilisi tingimusi, mis järgnesid peale Prantsuse revolutsiooni ja Napoleoni sõdasid. Lühenemine ei toimunud sellepärast, et sai kiiremini reisida, vaid sihtkohtades peatuti lühemalt.

Kuni 17.sajandi keskpaigani kasutati majutuseks peamiselt olemasolevaid ehitisi, mis olid ehitatud piki peamisi maanteid palverändurite ja kaupmeeste jaoks. 100 aastat hiljem loodi esimesed turistide hotellid Calais'se, Pariisi, Frankfurti ja Rooma. Samal ajal muudeti osa paleedest turistide majutusasutusteks (Veneetsia ja Genf), kuna Euroopa aadlike tähtsus vähenes. Varasemal perioodil reisisid turistid piki Põhja-Euroopa jõgesid ja kanaleid, kuid 18.sajandi keskel loodi regulaarne tollateenus ning järgmise sajandi keskel oli võimalik reisida juba rongiga Prantsusmaa Chanell'i kaldalt kuni Šveitsi piirini. Turistid kasutasid paljusid reise hõlbustavaid teenuseid: hotellide omanikud korraldasid transpordi, mõned pakkusid pakettreise, mis sisaldasid lisaks transpordile ka sööki ja majutust; 18.sajandi lõpus pakkusid pankurid valuuta vahetamise võimalust, pagasi järelvaatajaid reisile ning soovitasid mugavaid hotelle. *Grand Tour*'i turistide saabumine stimuleeris giidide arvu kasvu.

Grand Tour sisaldas oma ajaloo erinevatel etappidel haridus-, loodus- ja massiturismi algeid. Kuigi konservatiivsed uurijad on näinud selles eliitreisimise mudelit ning on seda kõrvutanud modernse massiturismiga, on selge, et see ei olnud ainult reisimine kultuurilise meelalahutuse pärast: turistid kulutasid palju aega lobisemisele, flirtimisele ja moele ning see oli häiriv tuutoritele, kes sageli pidid oma noori kaaslast peitma kaaslaste ja kõrtside eest. Sajandite jooksul toimus demokratiseerumine ning sellega kaasnes ümberorienteerimine peamiselt turismivaatamisväärsustele. *Grand Tour*'ist osavõtjate arvu kasv julgustas Euroopa turismimajanduse arengut ning lõi vundamendi Thomas Cook'i reisiimpeeriumile 19.sajandi teisel poolel.

Cook'i reisid

Kaasaegses tähenduses turismimajanduse esimesed märgid on pärit 19. sajandi keskpaiku Inglismaal, suuresti tänu Thomas Cook'ile. Cook oli trükkal ning tegev kui ilmalik jutlustaja baptistliku kiriku juures. Ta oli ka kirglik alkoholivastase liikumise toetaja, mis võitles alkoholi tarbimise ning sellega kaasnevate probleemide vastu, eriti vaesemate inimeste hulgas. Cook uskus, et puhkereisid võiksid pakkuda puhkuse tervemat ja moraalselt kõlbelisemat vormi, kui seda suudavad avalikud majad või hobuste

võiduajamised. Uskumine reisimise võimesse moraalselt tervendada, saatis Cook'i läbi tema pika karjääri reisiettevõtjana aastatel 1845-1892.

Cook oli kahtlemata tohutu energia ja tohutu organiseerimisvõimega, kelle tähtsust turismi ajaloos ei saa alahinnata. Nüüdseks võib täheldada, et 19. sajandi Inglismaal oli hulk tegureid, mis tegid turismi arendamise võimalikuks: industrialiseerimine tõi endaga kaasa madalama keskklassi - kontoriteenistujate, poepidajate ja sõltumatute käsitöölise palga tõusu ning soovi lahkuda ajutiselt suurest tööstuslikust linnast. Rahvusliku raudteesüsteemi kasv aitas viia ellu Cook'i unistust massiturismist. *Grand Tour* oli suutnud luua mõningad peamised infrastruktuurid, vahendid/ehitised ning positiivse suhtumise (eriti kontseptsiooni sellest, et vabaaja reisimine on väärtuslik tegevus, mitte kõige lihtsam aja raiskamine).

1845. aastast pühendas Cook ennast täisajaga äriturismile, organiseerides reise Liverpools ja North Wales'i, tutvustas reisigiide ja andis välja oma matkajuhte (*tourist guide*). Ettevõtmine oli nii populaarne, et reiside pileteid müüdi mustal turul ja kõvasti kõrgemate hindadega. 1851. aastaks oli ta muutunud peamiselt reiside organiseerijaks ning trükised toetasid tema tegevust. Ta tõi turule esimese reisiajalehe *The Excursionist and Exhibition Advertiser*, mida jagati tööliste ja nende tööandjatele.

Cook'i esimene kontinentaalne ekskursioon oli pettumus. 1855. aastal püüdis ta organiseerida reisi Pariisi näitusele, kuid sattus hätta tingimustega, mida kirjutasid ette prantsuse ja belgia raudteevõimud ning ta sai oma kliente transportida vaid Calais'ni, mis asub Prantsusmaa rannikul. 1860. aastal võttis tema kuuepäevasest reisist Pariisi osa 1 673 inimest, enamus Põhja-Inglismaa tööstuslinnadest. See reis oli võib-olla esimene suurejooneline pakettreis Euroopas, mis oli detailides etteplaneeritud ning kus hotellides ja toitlustuskohtades kasutati kuppe jne. Samasugused reised toimusid ka Šveitsi (1863) ja Itaaliasse (1864) ning Cook'i turistid või *cookies* nagu neid kutsuti olid varustatud Baedeker'i, Chambers'i, Murray ja Cook'i enda poolt kirjastatud matkajuhtidega. Paljudes Euroopa keskustes ei sallinud nõrki eliitreisijad Cook'i turiste samamoodi nagu tänapäevased reisikirjanikud massituriste.

1886. aastal pakkus Cook välja reisi Ameerika Ühendriikidesse ja lühikest aega pärast seda, hakkas ta organiseerima ka ameeriklastele reise Euroopasse. Selleks, et reisijad ei peaks endaga kaasas kandma suuri rahasummasid, tutvustas ta 1873. aastal oma reisitšেকে või "ringlevaid rahatahti".

1869. aastal avati Suessi kanal ning Cook hakkas aktiivselt korraldama reise ka Lähis- ja Kaug-Idasse. Ta arendas ja populariseeris kruiise Niilusel ning 1886. aastal ehitas kõige kuulsama luksushotelli jõe ääres. 1890. aastaks oli Cook'i ettevõtte (mida selleks ajaks vedas tema poeg) 15 aurulaeva, mis olid kujundatud ujuvateks hotellideks. Sellega oli loodud maailma juhtiva reisiorganisatsiooni reputatsioon.

Spaad

Spaad rajati juba Rooma ajal, kuid populaarseks said järgnevatel sajanditel tänu vee tervistavatele mõjudele. Suurem uuenenud huvi oli Euroopas spaade vastu renessansi ajal (14.-17. sajandil). 17. sajandil rajati mitmeid mineraalvee kuurorte nii Inglismaal kui Euroopa mandri osas. Kuurortide iseloom muutus – motivatsiooniks sai pigem lõbu ja puhkus tervise parandamise asemel. Baden Baden (Saksamaal), Abano (Itaalias) või Karlovy Vary (Tšehhis) said olulisteks sotsiaalelu keksusteks kõrgemale klassile 18.-19. sajandil, sarnaselt Bath'le Inglismaal.

Sisemaa kuurortide populaarsus hakkas langema mereäärsete vastu – populaarsemaks said rannakuurordid, mis on seni turistide poolt üks külastatavamaid turismisihtkohti.

Tööstusrevolutsioon (1750-1850)

Tööstusrevolutsioon lõi aluse massiturismiks. Enamus inimesi pöördus lihtsalt põllumajandusest linnadesse – tehastesse ja linnaliku eluviisi juurde. Esimest korda sai inimestele selgeks maapiirkondade ilu ja väärtus, kuna linnad olid pimedad ja saastunud. Sama tendents, mis tänapäevalgi – taheti nõ igapäevaelu eest põgeneda. Töö ja elu linnas oli stressirohke ning ühekülgne ning see tegi maapiirkonnad atraktiivsemaks.

Kuna suurenes tootlikkus, siis suurenes ka inimeste ostujõud – keskklassi sissetulekud ning harituse tase tõusid. Samuti suurenes vaba aja hulk ning nõudlus puhketurismi tegevuste järele.

Transpordi areng

1830ndatest oli Euroopas suur programm raudtee ehitamises. Esialgu keskendusid raudtee-ettevõtted ärireisijate vajaduste rahuldamisele, aga üsna pea taibati ka puhkereisijate olulisust ning hakati pakkuma ekskursioone spetsiaalhindadega.

Esimene raudtee Euroopas ehitati 1825. Aastal Inglismaal (Stocktonist - Darlingtoni)

- Prantsusmaal esimene raudteeliin 1827 (Lyon - Saint Etienne)
- Iirimaa 1834 (Dublin - Dun Laoghaire)
- Saksamaal 1835 (Nürnberg – Fürth)
- Hollandis 1839 (Harlem – Amsterdam)
- Soomes 1857-62 (Helsinki – Hämeenlinna)
- Ungaris 1846 (Pest – Vác)
- Eesti 1870 (Paldiski – Tallinn)

Raudtee areng tõi kaasa postitõldade populaarsuse languse. Kuna majutuse pakkumine ei olnud piisav, kuna nõudlus üha kasvas, siis hakkasid raudteefirmad ise majutusasutusi rajama, tekkisid jaamahotellid. Kuna vajati suuri investeeringuid, siis see viis esimeste hotellikettide tekkimiseni. Soov oli näha kaugeid paiku ning seda 19.-20. sajandil raudtee pakkus. Näiteks Blue Train ühendas Pariisi ja Cote d'Azuri ja Roomat ning Orient Express alustas 1883. aastal reise Pariisi ja Istanbuli vahel.

1821. aastal tutvustati esimest regulaarset aurulaeva kommertsliini (Dover-Calais), mis ühendas briti saari kontinendiga. Aurulaev domineeris ülemere marsruutidel 1840ndatest 1940ndateni lennutööstuse saabumiseni.

20. sajand

20. sajandil on turismile olulist mõju avaldanud sotsiaalsed ja tehnoloogilised muutused. Suured edasimineked teaduses ja tehnoloogias võimaldasid kiirete, ohutute ja odavate transpordiviiside kasutamist: raudtee ja aurulaevade järel tulid kasutusele autod ja reisilennukid. I ja II MS olid edasiviivaks jõuks kommunikatsiooni ja õhutranspordi arengus – muutes reisimise märksa lihtsamaks kui varasematel aegadel.

20. sajandi kahe kümnendi jooksul jätkus reisimise laienemine, olles mõjutatud inimeste kasvavast jõukusest ning uudishimust ning transpordi jätkuvast arengust. Reisijad olid üha vähem mõjutatud haigustest ning Euroopa oli poliitiliselt stabiilne.

I MS (1914-1918) peatas ajutiselt turismi arengu. Õitsengu aeg peale sõda ning huvi välisriikide vastu tõi endaga kaasa suure turismi nõudluse. Ka uute massikommunikatsioonivahendite (kino, raadio, televisioon) mõjutasid seda kasvu. Peale I MS auto (1885.a. – esimene mootoriga auto) tutvustamine mõjutas turismivorme. Auto pakkus vabadust iseseisvalt reisida – see tõi kaasa raudtee monopoli langemise puhkusetranspordis. Siiski pikamaa raudteeühendused säilisid Euroopas lennuliinide tulekuni.

Ka II MS (1939-1945) viis suurenenud rahvusvahelise reisimise huvini. Peale 1946.a. Euroopa jagamist “raudse eesriidega” ja sotsialistliku blokiga takistas Ida-Lääne suunas reisimist. Sotsialismi riigid olid Läänele suletud kuni 1960ndateni ning bürokraatlikud regulatsioonid tegid seal reisimise keerukaks kuni 1989. aastani.

II MS lõpp esindab statistikale tuginedes märkimisväärset rahvusvahelise turismi kasvuperioodi. Neli kümnendit 1950-1999 tõid keskmiselt 7%-lise aastase rahvusvahelise turismi kasvu – 25 miljonilt 664 miljonini.

Olulised arengud lennunduses toimusid peale II MS – kiire pikamaalendude kasv. 1950ndatel muutusid lennukid ohutumateks, kiiremateks, mugavamateks ning odavamateks. 1958. aastal tutvustati reaktiivlennukit Boeing 707, millega saabus massiturismi ajastu. Lennukite suurenenud kiirus (keskmiselt 800-1000 km/h) tähendas, et reisijad said väiksema ajaga kaugetesse sihtpunktidesse. See oli eriti oluline ärituristidele, aga oli oluline ka turismi arengule uutes eksootilistes sihtkohtades.

1960ndatel said Vahemere pakettreisid paljude massipuhkuste pakkujate tooteks. Sai selgeks, et massi puhkusereisid liiguvad põhjast-lõunasse suunal.

1974. aastal naftakriis, mis viis kütte ja teiste kulude tõusuni. See ja sellega seotud poliitiline ebastabiilsus ei peatanud turismi arengut, kuigi arengu tempo oli pisut aeglasem. Rahvusvaheliste turistide saabumised kasvasid, kuid muutus turismi tarbimise struktuur. Populaarseks said lühemad reisirajad – *city-breakid* ja pikad nädalalõpud. Otsiti odavamat majutust ning kodumaised sihtkohad muutusid ahvatlevamateks. Naftakriis suunas tähelepanu ka globaalsetele probleemidele – piiratud mittetaastuvad energiaressursid ning keskkonna saastatus.

Kasv kiirenes uuesti 1975-1978. aastal. 1979. aasta majanduslangus surus rahvusvahelise turismi nõudluse ja kasvu alla kuni 1983. aastani (vabalt kasutatava sissetuleku vähenemine, reisikulude tõus). 1983.-1985. aastal kasv jätkus ning Euroopal oli rekordiline periood. Liibüa pommitamine, Tšernobõli katastroof ning USA dollari langus 1986. aastal vähendasid taaskord turistide hulka Euroopas. 1980ndate lõpust taaskord paremad ajad. 1990ndatel toimunud Lahesõda mõjutas turismi lühiajaliselt. 1990ndatel Euroopas turismi hea kümnend. Avanesid sotsialismi maad.

Euroopa turism 2008. aastal

Kui periood 2004-2007 oli maailma turismis tänu majanduskasvule väga tugev periood (keskmise kasv 7% aastas), siis 2008.aastal aeglustus kasv tunduvalt. 2008.a. tehti kogu

maailma riikidesse kokku 924 miljonit mitmepäevast reisi (UNWTO esialgsetel hinnangulistel andmetel). Võrreldes 2007.aastaga kasvas reiside arv 16 miljoni võrra ehk 2%.

Maailma Turismiorganisatsiooni (UNWTO) 2009.a. jaanuari lõpus avaldatud aruande (UNWTO World Tourism Barometer) järgi hakkasid alates suvest nõudlust välisreiside järele vähendama mitmed ebasoodsad tegurid maailma majanduses (finantskriis, nafta ja teiste hindade tõus, suured valuutakursside kõikumised), mis vähendasid nii ettevõtete kui ka tarbijate kindlustunnet. Kui I poolaastal kasvas reiside arv kogu maailmas 5%, siis II poolaastal vähenes turism 1% (võrreldes 2007.a. sama perioodiga). Kuigi majanduslangus mõjutab negatiivselt ka turismi, on esialgu mõju turismisektorile olnud tunduvalt väiksem kui näiteks kinnisvara- ja ehitussektorile või autotööstusele.

Suurimat negatiivset mõju on kriis seni avaldanud korporatiivkoosolekutele ja motivatsioonireisidele, mille arvelt firmad üritavad kulusid kokku hoida (jättes üritusi ära või asendades konverentsireise telekonverentsidega ja kasutades odavamaid majutusvõimalusi). Vähem mõjutab kriis rahvusvaheliste organisatsioonide konverentse.

UNWTO esialgsetel hinnangulistel andmetel olid 2008.a. tulemused Euroopas nõrgemad kui maailma ülejäänud regioonides. 2008.a. tehti Euroopa riikidesse kokku 489 miljonit mitmepäevast reisi, mis on vaid 0,1% rohkem kui 2007.a. Siin tuleks siiski silmas pidada, et nagu kogu maailmas, nii ka Euroopa turismis eelnes 2008.aastale neli aastat (2004-2007) tugevat kasvu.

Kui 2008.a. I poolaastal kasvas reiside arv Euroopa riikidesse 3,4%, siis II poolaastal vähenes see 2,5% (võrreldes 2007.a. sama perioodiga). Väike langus algas suvekuudel ja süvenes järjest aasta lõpupoole. Kasvu aeglustumist II poolaastal kogesid kõik Euroopa regioonid. Aasta kokkuvõttes vähenes turistide arv siiski vaid Põhja-Euroopas (-2,1%) ja Lääne-Euroopas (-1,2%); samas Lõuna-Euroopas (+0,6%) ning Kesk- ja Ida-Euroopas (+2,6%) aga turistide arv aasta kokkuvõttes veidi kasvas (tegemist on siiski esialgsete andmetega, mis on arvatatud esimese 10-11 kuu andmete põhjal).

Üheks positiivseks teguriks Euroopa riikide turismile oli Venemaa turistide välisreiside kasvutrendi jätkumine, mille tulemusel kasvas Venemaa turistide arv peaaegu kõigis Euroopa riikides. Tulenevalt dollari ebasoodsast kursist euro suhtes vähenes USA turistide arv peaaegu kõigis Euroopa riikides (samas aga kasvas eurooplaste reisimine USAsse).

Suundumused

Jätakuvalt on viimaste aastate lõikes Euroopa endiselt maailma suurim turismiregioon – ligi 55% maailma saabumistest ning 52% maailma rahvusvahelise turismi tuludest tulevad sellesse regiooni. Edu mõjutajateks ja põhjusteks on suhteliselt stabiilne majanduslik ja geopoliitiline olukord regioonis.

Erinevatest puhkusetüüpidest domineerivad Euroopas nn “*Sun, sea, sand*” turism, lühipuhkused, iseseisvad (*individual*) reisirid. Üha enam kogub populaarsust ning jätkuvalt kasvab kruiisiturism.

Reisiotsust ja sihtkohavalikut mõjutab üha enam klientide hinnatundlikkus. Sellele on reageerinud ka turg ning üha laieneb odavlennufirmade võrgustik.

Suundumus on sinna poole, et Euroopat külastatakse üha enam ka kaugemalt. Huvi on turistidel USAst, Jaapanist ja Hiinast, kuigi suur osa Euroopa turismist on eurooplaste endi poolt – ligi 88% külastajatest on eurooplased ise. Lõuna/Vahemere ja Kesk- ning Ida-Euroopa regioonisisesed saabumised on isegi 92%.

Järgnevalt Euroopa turismi trendid:

- Eakamate reisijate arvu jätkuv kasv
- Samas on jätkuva ka noorte osakaal
- Aja ja raha teadlikum kasutus
- Rohkem, aga lühemad reisirid
- Kasvav terviseteadlikkus
- Aktiivne ja seiklusturism
- Iseseisvad puhkused, luksuslikud puhkused
- Öko- ja loodusturismi kasv
- Uued lisanduvad turismisihtkohad
- Suurem mobiilsus
- Kogenenumad reisijad
- Mittelojaalsed sihtkohale
- Vajadus nišitoodete järele
- Otsitakse teistsuguseid kogemusi, riskimine
- Tervise ja spaa tooted
- Turunduses oluline internet
- Segmentimine ja positsioonimine
- Personaliseeritud tooted

Aastaks 2020 prognoositakse, et Euroopa on endiselt suurim turismiregioon maailmas, kuid osatähtsus maailma turismis kahaneb. Eeldatakse, et üha kasvab Euroopas kaugsihtgruppide osakaal.

Euroopa turismigeograafia üldiseloostus

Kuidas Euroopa endale nime sai?

Euroopa tuleb foiniikia sõnast erob, mis tähendab “päikeseloojang”. Kreeka müüt räägib aga hoopis järgmist:

Europe oli ühe Vana-Kreeka kuninga tütar. Ta oli imekaunis ja jumalate kuningas Zeus armus temasse. Zeus muutis ennast piimvalgeks sõnniks ning teeskles, et on väga leebe ja õrn – nii õrn, et Europe hakkas teda paitama ja ronis lõpuks talle selga. Sõnn kihutas minema nagu rakett.

Ta kandis tüdruku otse üle mere Kreetale, kus võttis taas jumala kuju ja ütles Europele, et armastab teda. Kuid Europe oli õnnetu ja igatses koju tagasi. Teda tuli lohutada jumalanna Aphrodite, kes lubas neiule, et tema nimi antakse tervele uuele maailmaosale. Pärast seda kodunes Europe uues elupaigas ja nõustus Zeusi oma meheks võtma. Nii saigi Euroopa endale nime. (Fowke, A. 2000. Planeet Maa)

Üldiseloostus

Maailmajagu asub idapoolkeral, ekvaatorist põhjas, moodustab Euraasia mandri poolsaarelise lääneosa. Koos saartega on Euroopa pindala 10 250 000 km².

Põhjast piiravad regiooni Põhja-Jäämere ääremereid – Kara, Barentsi, Valge ja Norra meri; läänest ja lõunast Atlandi ookean ja selle osad (Põhjameri, Vahemeri, Marmara meri, Must ja Aasovi meri). Euroopa ja Aasia tinglik piir kulgeb piki Uurali mäestiku idanõlvu, Uurali jõge, Kaspia mere põhjarannikut ja Kuma-Manõtši nõgu, Must meri, Bosporuse väin, Marmara meri, Dardanellide väin.

Euroopa rannajoon (ca 38 000 km) on rohkesti liigendatud. Leidub palju poolsaari (Skandinaavia, Jüüti, Pürenee, Apenniini, Balkani) ja saari (Novaja Zemlja, Franz Josephi Maa, Teravmäed, Island, Briti saared, Korsika, Sitsiilia, Sardiinia, Kreeta jt).

Suuremad lahed on Botnia, Liivi, Soome, Biskaia ning suuremad väinad Taani väinad, La Manche, Gibraltari.

Pinnamood

Euroopa keskmine kõrgus (ca 300 m) on väiksem kui teistel maailmajagudel. Valdavad on madalikud ja keskmäestikud. Mõned maa-alad asuvad allpool merepinda (Hollandis, Kaspia madaliku lõunaosas). Kõrgem tipp on Mont Blanc 4807 m ja madalam -28 m. Põhja- ja lõunaosa on mägised, keskosas vanad mäestikud ja idaosa tasane - ligi poole Euroopa pindalast hõlmab Ida-Euroopa lausmaa.

Põhja-Euroopas on rohkesti tasandikke ja madalaid kõrgustikke, mida läänes ääristab Skandinaavia mäestik. Euroopa suurim vulkaaniline ala on Island (Hekla ja Laki tegevavulkanid). Suurim liustik asub samuti Islandil – Vatnajökull (8456 km). Kesk-Euroopa põhjaosas on nn moreentasandikud, neist lõuna pool on lai keskmäestike vööde, mis ulatub Briti saarteni. Kesk-Euroopa lõunapiiril asub Euroopa kõrgeim mäestik – Alpid (Mont Blanc 4807 m), mille jätku moodustavad Karpaadid.

Lõuna-Euroopa poolsaared on põhiliselt mägised, kõrgemad neist on Pürenee ja Andaluusia mäed (nim. ka Bética mäed). Lõuna-Euroopas on ka suuri karstialasid (eriti Dinaari mäestikus) ja vulkaanilisi piirkondi (Türeeeni mere rannikul).

Euroopas asuvad olulisemad mäestikud on järgnevad: Uural, Alpid, Karpaadid, Tatrad, Kaukaasia ja Skandinaavia.

Kliima

Euroopa kliimat mõjutavad geograafiline asend, Atlandi ookean (Põhja-Atlandi soe hoovus), pinnamood, läänetuuled, püsivad õhurõhualad. Kliimavöötmel, mis esinevad on arktiline, lähisarktiline, parasvööde, lähistroopiline.

Euroopa paikneb põhiliselt parasvöötmes, iseloomulikud on püsivad kõrg- ja madalrõhualad. Enamasti puhuvad läänetuuled, sagedased tsüklonid toovad Atlandilt merelist õhku. Vähem mõjutavad kliimat parasvöötme mandrilised, troopilised ja arktilised õhumassid.

Juuli keskmine õhutemp on põhjaosas +10°, Kesk-Euroopas + 18-20°, Lõuna-Euroopas +26-28°. Talv on ookeani pehmedavate mõjude tõttu läänes samadel laiuskraadidel soojem kui idas. Jaanuari keskmine temperatuur põhjas (läänes -8 °, idas -20 °), Kesk-Euroopas 0 °- (-10 °), lõunaosas 5 – 10 °.

Merelise kliimaga aladel sajab rohkem (aastas keskmiselt 750-2000 mm) ja sademete jaotus on ühtlasem kui idas (aasta keskmiselt 300-1000 mm, suurem osa suvel).

Lähistroopilisse vöötmesse kuuluva Lõuna-Euroopa kliima on vahemereline: suvi on kuum ja kuiv, talv sademeterohke (ligi 75% aasta sademetest). Kõige rohkem sajab Dinaari mäestiku läänenõlval (ca 5000 mm aastas), Skandinaavia läänerrannikul ja Islandi lõunaosas (2000-3000 mm aastas).

Jaanuari keskmine temperatuur: põhjas (läänes -8 C, idas -20 C), Kesk-Euroopas 0 C- (-10 C), lõunaosas 5 – 10 C.

Talv on ookeani pehmedava mõju tõttu laanes samadel laiustel soojem kui idas

Veestik

Euroopas on tihe jõestik. Enamik neist kuulub Atlandi vesikonda (Doonau, Dnepr, Don, Rein, Elbe, Visla, Odra, Seine, Loire jt), väiksem osa Kaspia merre (Volga, Uural).

Veerežiimi alusel eristatakse järgmisi jõetüüpe:

- Ida- ja Kesk-Euroopa tasandike jõed- aeglane vool, suurvesi kevadel, talvel jääkate, paljud jõed omavahel ühendatud kanalitega ja kasutatakse liiklustena;
- Lääne-Euroopa tasandike jõed- aasta läbi veerohked, toituvad suures osas vihmaveest, ei jäätu, kasutusel liiklustena;
- Põhja-Euroopa jõed- kiirevoolulised ja kärestikulised, kasutusel energiaallikana ja parvetamiseks, läbivad palju järvi-seetõttu veerežiim ühtlane;
- Kesk- ja Lääne-Euroopa keskmäestike jõed- kiirevoolulised, suurvesi kevadel, kasutusel energiaallikana;
- Alpidest algavad jõed- toituvad liustike sulamisveest, suurelangulised, suurvesi suvel, kasutatakse energiaallikana;
- Lõuna-Euroopa jõed- suvel madalad, suurvesi talvel, kasutatakse istanduste ja põldude niisutamiseks.

Järvi on rohkem Põhja-Euroopas: Laadoga, Oneega, Vänern, Vättern, Saima, Imandra jt. Palju on järvi ka Alpides: Lago Maggiore, Genfi, Como, Garda järv. Tuntud on Balatoni järv Ungaris. Suuri järvi on ka Balkanil: Ohrid, Prespa jt.

Peamised jõed

Olulisemad jõed on Rein/Rhein, mis läbib järgenvaid riike: Šveits, Prantsusmaa, Saksamaa, Madalmaad ning suubub Põhjamerre (Rotterdami juures).

Turismimajanduses on oluliseks jõeks Doonau/Danube. Austria, Slovakkia, Ungari, Horvaatia, Serbia, Rumeenia, Bulgaaria on riigid, mida Doonau läbib suubudes Musta merre. Dnepr/Dniepr läbib Valgevene ja Ukrainat ning suubub samuti Musta merre.

Volga voolab läbi Vene Föderatsiooni ning suubub Kaspia merre. Teised tuntumad jõed on veel: Seine, Elbe, Visla, Thames, Loire jt.

Taimkate

Euroopa taimestik on teiste kontinentidega võrreldes kõige liigivaesem. Põhja-lõuna suunas vahelduvad järgmised taimkattevööndid: tundra, metsatundra, metsavöönd, metsastepi ja stepivöönd, poolkõrbevöönd (Kaspia madalikul), lähistroopiline vahemerelise taimkatte vöönd, kus on valdav igihaljas mets ja võsa.

Loomastik

Euroopa loomastik sarnaneb paljuskki Aasia omaga, kuigi on sellest vaesem. Iseloomulikke liike on rohkem mägedes: mägikits, alpi kaljukits jt. Omapärane on ka laialeheliste ja segametsade fauna: metsnugis, hirv, metskits, roherähn, sinitihane jt.

Lääne-Euroopa kultuurmaastikus on enamik suurimetajaid hävinenud, seevastu on muutunud rohkearvuliseks mõningad stepi- ja metsastepiloomad: halljäned, hamster, põlduruihir, nurmkana jt.

Rahvastik

Euroopas on umbes 803 miljonit elanikku ehk 11% maailma rahvastikust (2009. a andmetel). Euroopa tervikuna on tiheda rahvastusega ja kõrgelt urbaniseerunud. Kõige suurem on rahvastiku tihedus Hollandis, Belgias, Saksamaal, Suurbritannias, Prantsusmaal ja Itaalias – neis riikides elab ca 70% kogu kontinendi rahvastikust. Euroopas elab rohkem kui 30 iseseisvat rahvast.

Keel

97% Euroopa rahvaist räägib indo-euroopa keeli, mis jagunevad romaani, germaani, keldi, slaavi, balti, albaania ja kreeka keelerühmadeks. Romaani keelt rääkivad rahvad on prantslased, luksemburglased, šveitsi prantslased, Pürenee poolsaarel hispaanlased, portugallased, andorralased jt.

Germaani rahvad on: inglased, šotlased, hollandlased, flaamid, sakslased. Põhjagermaani ehk skandinaavia alarühma kuuluvad: islandlased, norralased, rootslased, taanlased ja fäärlased. Keldi keelt räägivad iirlased, gaelid, waleslased ja bretoonid.

Euroopa idaosas räägitakse enamasti slaavi keelt. Lõunaslaavlased: bulgaarlased, makedoonlased, sloveenid, serbohorvaadid, horvaadid ehk kroaadid, tšernogoorlased, bosniaalased. Lääneslaavi keeli räägivad poolakad, tšehhid, slovakiid, sorbid (Saksamaa idaosas). Idaslaavlased on venelased, valgevenelased ja ukrainlased. Balti keeli räägivad leedulased ja lätlased.

Omaette indo-euroopa keelerühma moodustavad albaania ja kreeka keel. Uurali keeli räägivad: neenetsid, ungarlased, komid, udmurdid, marid, ersalased, moksalased, soomlased, eestlased, karjalased, vepsalased, isurid, vadjalased. Lapi rühma keeli

räägitakse Soomes, Venemaal, Norras, Rootsis. Altai keelerühma mongoli harusse kuuluvad kalmõkid, tšuvašid, tatarlased, baškiirid.

Malta saarel räägitakse afroaasia keelkonna semi harusse kuuluvat keelt. Tänapäeval väheneb väikekeeli kõnelevate ning suureneb suurkeeli kõnelevate inimeste arv.

Transport

Kogu kontinendi ulatuses on transpordivõimalused üldiselt väga head - tihe raudteevõrgustik, head maanteed, arenenud jõetransport, mitmed kanalite süsteemid, kaasaegsed sadamad, regulaarne praamiühendus (nii reisijate kui kaubaveoks), suurepärane lennutranspordi korraldus.

Kuulsamad raudteed

- The Orient Express (<http://www.orient-express.com/collection/trains/trains.jsp>). Peamine marsruut London-Veneetsia. Lukstasemel teenindus, alustas 1920ndatel aastatel, praeguseks taastatud tema esialgsel kujul.
- Channel Tunnel. Ühendab Suurbritanniat Euroopa mandriga. Avati 1994. a. Tunneli läbib uus rong iga 15 min järel. Rongidel on spetsiaalsed seadmed autode veoks.
- TGV (*Trains `a Grande Vitesse*, <http://www.raileurope.co.uk/Default.aspx?tabid=442>). Kiireim rong Euroopas, pealiin Pariisi ja Lyoni vahel (427 km 2 tunniga), haruliinid Vahemereni, Bordeaux'i ja Šveitsi.
- EuropeCity (ES) ja InterCity (IC) rongid pakuvad kiiret teenindust peaaegu kõikide Lääne-Euroopa tähtsamate linnade vahel.

Maanteed

Autoteede võrgustik hästi välja arendatud, seda eriti Lääne-Euroopas - Saksamaa, Beneluxi maad (Belgia, Holland, Luksemburg), Suurbritannia, Prantsusmaa, Šveits, Itaalia, kus on igati kaasaegsed kiirteed.

Euroopas kasutatakse rahvusvahelist standardset maanteed numeratsiooni (E-Road). Kõik peamised maanteed põhja-lõuna suunas koosnevad 2-st digitaalnumbrist ja lõpevad 5-ga; maanteed idast-läände lõpevad 0-ga.

Paljud Põhja-Euroopat ja mandrit ühendavad praamid transpordivad ka autosid. Euroopas on suur rahvusvaheliste jalgteede ja matkateede võrgustik (ca 20 000 km).

Peamised sadamad

- Atlandi ookean ja Põhjameri: Tilbury (Londoni sadam), Hamburg, Bremen, Amsterdam, Rotterdam, Antwerpen, Le Havre, Bordeaux
- Balti mere sadamad: Kopenhaagen, Stockholm, Helsingi, Peterburg, Gdansk, Rostock, Lübeck
- Reini jõe sadamad: Rotterdam, Düsseldorf, Köln, Strasbourg, Basel

- Vahemere sadamad: Barcelona, Marseille, Napoli, Veneetsia, Trieste, Piraeus (Ateena sadam), Istanbul
- Vahemere kruiisadamad: Monaco, Nizza, Genua, Piraeus, Veneetsia
- Musta mere sadamad: Odessa, Sevastopol, Sotši, Constanta

Lennutransport

Euroopast on võimalik lennata igasse maailma nurka. Euroopa suurim ja maailma suurim rahvusvaheline lennuväli on London Heathrow Airport (67,7 mln reisijat ehk ca 190 000 reisijat iga päev). Palju on tuntud lennukompaniisid.

Tuntumad lennukompaniid:

- Aer Lingus, Iirimaa, EI (lennukompanii kood)
- Aeroflot, Venemaa, SU
- Air France, Prantsusmaa, AF
- Alitalia, Itaalia, AZ
- Austrian Airways, Austria, OS
- British Airways, Suurbritannia, BA
- Finnair, Soome, AY
- Iberia, Hispaania, JL
- KLM (RoyalDutch Airlines), Madalmaad, KL
- Lufthansa, Saksamaa, LH
- Olympic Airways, Keeka, OA
- Sabena, Belgia, SN
- TAP, Air Portugal, Portugal, TP
- Turkish Airlines, Türgi, TK
- Virgin Atlantic Airways, Suurbritannia, VS

Nimelisi lennuvälju:

- Pariis: Charles de Gaulle (CDG – lennujaama kood), Orly (ORY)
- Berliin: Tegel (TXL), Tempelhof (THF), Schoenefeld (SXF)
- Island: Keflavik International (KEF)
- Milano: Linate (LIN)
- Rooma: Leonardo da Vinci (FCO)
- Moskva: Sheremetjevo (SVO)
- Stockholm: Arlanda (ARN)
- Ankara: Esenboga (ESB)
- London: Heathrow (LHR), Gatwick (LGW), London City (LCY), Luton International (LTN), Stansted (STN)
- Helsingi: Vantaa

LÄÄNE-EUROOPA TURISMIGEOGRAAFIA

Riigid: Iirimaa, Ühendatud Kuningriik, Prantsusmaa, Monaco, Belgia, Holland, Luksemburg, Saksamaa, Austria, Šveits, Liechtenstein

Peamised geograafilised iseloomujooned:

- Lääne-Euroopa rahvastik on väga urbaniseerunud, oskuslik ja hästi haritud
- Kliima on mõõdukas

- Lääne-Euroopa on töösturevolutsiooni “koduks” – ÜK, Prantsusmaa, Holland, Saksamaa ja Belgiaga eesotsas
- Tegemist on ühe maailma jõukama piirkonnaga
- Lääne-Euroopas on väljapaistev transpordi- ja kommunikatsioonivõrgustik
- Lääne-Euroopa on kõige tihedamalt asustatud regioon Euroopas
- Enamus Lääne-Euroopa riikidest olid koloniaalriigid (emamaad – olulisemad neist ÜK, Prantsusmaa ja Holland)
- Lääne-Euroopa on üks suurimaid kaubanduskeskusi maailmas
- Lääne-Euroopa majandus tugineb teenindusmajandusele, tehnoloogiale ja rasketööstusele

Peamised turismi iseloomustavad jooned:

- Lääne-Euroopa saab ja lähetab rohkem turiste kui ükski teine regioon maailmas
- Lääne-Euroopal on pikk ja hästi väljakujunenud turismi ajalugu
- Euroopa on maailmas juhtiv regioon riikide vaheliste piiriületuse tõkete vähendamisel
- Lääne-Euroopas on väga hästi toimiv turismimajandus

Sissejuhatus

Lääne-Euroopa riigid koos Lõuna- ja Põhja-Euroopaga moodustavad maailma olulisima turismiregiooni. Viis riiki sellest regioonist – Prantsusmaa, Austria, Ühendatud Kuningriik (ÜK), Saksamaa ja Šveits – kuuluvad enim külastatud maailma sihtkohtade hulka. Lisaks on kolm riiki sellest piirkonnast maailma top 30 sihtkoha hulgas (Holland, Iirimaa ja Belgia). Kokku hõlmavad need ligi 30% maailma turistide kõigist saabumistest. Lääne-Euroopa on väga hästi kättesaadav suurepäraste marsruutide abil nii regiooni sees kui ka selle ümbruses.

Regioonil on väga head ühendused Anglo-Ameerikaga – erinevatel sihtkohtadel Euroopas on sealt tulevate külastajate jaoks küll erinev eesmärk. Saksamaa, Belgia, Holland ja Šveits on lühipuhkuste paigad, mida turistid külastavad seoses mitmeid riike hõlmava ringreisiga. Austria, Prantsusmaa, Iirimaa ja ÜK on ise pigem peamiseks sihtkohaks ning keskendutakse ühele riigile.

Tänu Euroopa Liidule (EL) on dereguleeritud lennuliine ning seeläbi on reisimine muutunud lihtsamaks ja odavamaks. Samuti on EL eestvedamisel piirid liikmesriikide vahel “kadunud”.

Pinnamood

Euroopa pinnamoe saab laias laastus jagada nelja tüüpi. Kõik need on märgatavad ka Lääne-Euroopas ja Briti saartel. Nendeks piirkondadeks on mägismaad loodes, Euroopa tasandik (Ida-Euroopa lauskmaa), Prantsusmaa ja Saksamaa keskmäestikud ning järsud mäed (noored kurdmäed) Šveitsis, Austrias ja Lõuna-Euroopas. Osa loode mägismaast, mis on iseloomulik Põhja-Euroopale ulatub ka Šotimaale, Põhja-Inglismaale, Walesi ja Irimaale. Need mäed ei ole nii järsud kui Alpid Šveitsis ning on madalad, ümarad ning jäätunud. Jäätumise tagajärjel on moodustunud mõned iseloomulikud elemendid nagu järved (ingl. k *lochs*) Šotimaal, järvede regioon Inglismaa loodeosas ning imetlusväärsed mäestikud Šotimaal. Šoti mäed ei ole kõrged, kuid nende järsud osad pakuvad turistidele kauneid vaateid. Neid külastavad nii rahvusvahelised turistid kui matkajad ja mägironijad.

Euroopa tasandik on madal ala tiheda rahvastiku tihedusega. See on mandri-Euroopa peamine põllumajanduse ja tööstuse regioon. Ajalooliselt on see olnud oluline rahvarännete ning sõjavägede liikumiste piirkond, sealhulgas Saksa vägede liikumisala II maailmasõja ajal. Euroopa tasandik hõlmab Lõuna-Inglismaa ja Lääne-Euroopa. See ulatub üle Prantsusmaa, Belgia ja Hollandi põhjaosa ning läbi Saksamaa ja Poola Venemaani välja. Seda tasandikku läbivad olulised jõed – Thames, Rein ja Seine, mis on Euroopa kolm kõige olulisemat jõge. Piirkonda jäävad mitmed tuntud vaatamisväärsused – Stratford-upon-Avon (Shakespeare sünnikoht) Inglismaal, London, Pariis ning teised Euroopa suurlinnad, Versailles ning teised Euroopa ajaloo arhitektuuri näited.

Euroopa tasandikust lõunas ja idas asuvad Alpid, kus kõrgused küündivad üle 4800 m (kõrgeim tipp Mont Blanc 4807 m). Euroopa tasandiku ja Alpide vahel on Lääne-Euroopa kesk-kõrgendikud ja platood. Need kõrgendikud ja platood on sajandite jooksul kulunud ning nende reljeef on madal. Neid leidub kogu regioonis. Nendest märkimisväärsimad on Saksamaa Black Forest'i regioon ning Prantsusmaa keskmäestikud. Alpe kirjeldatakse olulise pinnamoodustisena, mis on tekkinud mägede sulamise ja vee-erosiooni tagajärjel. Tegemist on ühe maailma ilusamate vaadetega regiooniga – kaunid amfiteatri sarnased mägiõrud, mäeharjad ning sügavad orud koskedega. Erinevate pinnavormide esinemine teeb Lääne-Euroopast väga olulise turismipiirkonna selliste tegevuste jaoks nagu matkamine, telkimine ja suusatamine.

Rannajoone lääneosa (Briti saared) on hästi liigestatud, poolsaari eraldavad üksteisest sügavad fjordilaadsed lahed. Suurbritannia kesk- ja lõunaosas ulatuvad sisemaale jõgede lehtersuudmed (Bristoli laht).

1994.a. avati 50 km pikkune Eurotunnel.

Kliima

Kliimale avaldav mõju Põhja-Atlandi soe hoovus, läanetuuled ja asend parasvöötmes. Lääneosas (Briti saartel, Hollandis, Belgias, Luksemburgis ja suures osas Prantsusmaal ning Saksamaal) on mereline kliima, idaosa mandriline. Euroopa poolsaarelise iseloomu tõttu on tänu ümbritsevale veele Lääne-Euroopas üsna mõõdukas kliima. Regioonis on sademeid 500-1000 mm, suurem osa neist Iirimaa, Šotimaal ning teistel kõrgematel aladel, idapoolse liikudes sademete hulk väheneb. Mandril on mere mõju väiksem. Talvetemperatuurid Ida-Prantsusmaal ja Saksamaal on madalamad kui Briti saartel ning suvetemperatuurid on kõrgemad. Euroopa kliimat mõjutab Golfi hoovus, mis toob Mehhiko lahest sooja vett.

Austrias ja Šveitsis on suuremad kliimaatilised muutused kõrgustest ja orgude suunast tulenevalt. Jaanuari temperatuurid langevad -35°C kõrgel Alpides. Juulis ulatuvad temperatuurid kõrgmägedes 10-15°C kuni 21-26°C madalamates orgudes.

Veestik

Suuremad ja olulisemad jõed on Rein (865 km), Elbe (700 km), Doonau (647 km), Main (524 km), Thames (346 km) Shannon (386 km), Loire (1012 km), Seine (780 km), Rhone (813 km).

Alpides on kauneid järvesid, mis mägedest ümbritsetuna sinise veepinnaga turiste meelitavad. Üks suurimaid ja tuntumaid on Genfi järv Šveitsi ja Prantsusmaa piiril. Palju suuremaid ning väiksemaid järvesid asub ka Skandinaavia poolsaarel.

Taimestik ja loomastik

Looduslikku taimkatet on suhteliselt vähe säilinud. Põhjuseks on inimese majanduslik tegevus, mis palju looduslikke ressursse hävitanud.

Parasvöötme lehtmetsades kasvavad tamm ja pöök. Turistide seas on väga populaarsed Alpide niidud, mida külastatakse igal aastaajal.

Metssiga, punahirv, muflon, alpi kaljukits, alpi ümiseja, alpi salamander, alpi jänsekäpp, euroopa sookilpkonn,

Alpides leidub lähtuvalt kõrgusest:

- Madalamas osas lehtmetsad
- Kõrgemal sega- ja okasmetsad
- 1600m alpiniidud
- Samblad, samblikud, taimkatteta kaljud
- Igilumi ja jää

Rahvastik

Rahvastiku tihedus selles regioonis on Euroopa kõrgeim. Keskmine rahvastiku tihedus:

- Iirimaa 58 in/km²,
- Ühendkuningriik 248 in/km²,
- Holland 481 in/km²,
- Belgia 319 in/km²,
- Austria 98 in/km²,
- Šveits 181 in/km²,
- Prantsusmaa 112 in/km²,
- Saksamaa 235 in/km²,
- Luksemburg 178 in/km².

Väga kõrge on linnastumise tase: Ühendkuningriik 80%, Austria 67%, Šveits 73%, Iirimaa 60%.

Suuremad linnad on Dublin, Cork, Limerick; London, Birmingham, Leeds; Pariis, Marseille, Lyon; Amsterdam, Rotterdam, Haag; Brüssel, Antwerpen, Gent

Keskmine eluiga on üsna kõrge:

- Belgia, Luksemburg, Ühendkuningriigid 77;
- Holland, Prantsusmaa, Šveits 81;
- Iirimaa 78;
- Saksamaa, Luxemburg, Austria, Belgia 79

Kõneldakse rohkem germaani (saksa, inglise, hollandi), romaani (prantsuse, itaalia) keeli

Turism

Reisitakse palju, eriti kesk- ja vanemaealised. Karmistunud turvanõuded lennujaamades on aeg-ajalt reisijatele häirivaks muutunud, kuid samas vajalikud. Lääne-Euroopa riikidest minnakse puhkama Lõuna-Euroopasse ja teistesse sooja kliimaga aladele. Populaarsed on matkamine, mägironimine, suusatamine. Reisimine on muutunud lihtsamaks (EL) ja odavamaks.

2007.aastal kasvasid reisirid Lääne-Euroopasse (kasv 3,5 % e. 5,2 milj), kuid 2008. aastal kahanesid –1,1% ehk 1,7 miljoni võrra.

Vaatamisväärsused

- **Iirimaa:** Boyne'i oru kalme, kaljurannik Dingle'i lahe ääres Slea Headis
- **Suurbritannia:** Hiiglaste tee Põhja-Irimaal, Loch Ness, Big Ben, Tower Bridge, Edinburgh'i vanalinn,
- **Saksamaa:** Brandenburgi värav, Riigipäevahoone, Kölni toomkirik, hansalinn Lübeck
- **Holland:** mitmevärvilised tulbipõllud, Amsterdam, Ijesselmeeri poldrid, tuulikud, Rotterdami sadam
- **Belgia:** Kuningaloss Brüsselis, Flandria ja Valloonia kellatorn, Antwerpen, Spiennes'i neoliitikumi tulekivi-kaevandused
- **Austria:** Schönbrunni loss ja park, Salzburgi (Mozarti sünnilinn) vanalinn, Grazi ja Viini vanalinnad, Neusiedli järve Rahvuspark, Kõrg-Tauerni Rahvuspark, Johann Strauss
- **Šveits:** Sankt Galleni klooster, Berni vanalinn, Müstairi benediktiini klooster, San Giorgio mägi, Aigle loss, Zürich
- **Luxemburg:** Luxembourgigi vanalinn, Ardennid
- **Liechtenstein:** Vaduzis loss-vürsti residents (prints Alois)
- **Monaco:** okeanograafiamuuseum, Monte Carlo, vürstiloss
- **Prantsusmaa:** Notre-Dame katedraal, võidukaar, Eiffeli torn, Versailles'i loss ja park, Lyoni vanalinn, Loire jõe org, Vezere'i jõe koopamaalingud, Mont Blanc

LÕUNA-EUROOPA TURISMIGEOGRAAFIA

RIIGID: Portugal + Assoorid ja Madeira, Hispaania + Baleaari ja Kanaari saared, Kreeka, Itaalia, Küpros, Gibraltar, Andorra, Malta.

Üldised geograafilised iseloomujooned:

- Peaaegu kogu piirkonnas on vahemereline kliima
- Mäed on piiriks Lõuna- ja Lääne-Euroopa vahel
- Lõuna-Euroopa hõlmab kolme suurt poolsaart – Pürenee, Apenniini ja Balkani
- Lõuna-Euroopa inimeste jõukus on tänu Euroopa Liiduga liitumisele tõusnud
- Rahvad jagavad ühist Kreeka-Rooma impeeriumist pärinevat kultuuripärandit
- Piirkonnal ei ole suuri olulisi mineraalivarusid
- Nagu põllumajandus, on ka inimesed koondunud rannaladele ja jõgede ümbrusesse
- Põllumajandus on koondunud rannaladele ning jõgede ümbruses tasandikele
- Põllumajanduslik tootlikkus on madalam kui Lääne- ja Põhja-Euroopas

- Lõuna-Euroopa inimesi peetakse mitte nii jõukateks kui Põhja- ja Lääne-Euroopa omasid

Üldised turismi iseloomustavad jooned:

- Regioonis on turismis suurim rõhk *sun-sea-sand* turismil
- Turismikulud on madalamad kui Lääne- ja Põhja-Euroopas
- Palverännakud on sellele regioonile olulised
- Kruiisid ja ekskursioonid on selles piirkonnas populaarsed
- Turism on igas riigis konkreetsetes regioonides suuresti lokaliseerunud
- Lääne tsivilisatsiooni arheoloogiline ja kultuuripärand on oluline atraktsioon

Lõuna-Euroopat peetakse turismis kogu Euroopa peamiseks nõ “mängumaaks”. Seal on küll palju kultuuri- ja ajaloolisi vaatamisväärsusi, kuid suur osa Euroopa turistidest tulevad siia regulaarselt tagasi meeldiva kliima, sooja merevee ja suurepäraste randade pärast. Vastupidiselt on küll välja toodud, et ameeriklased käivad Lõuna-Euroopas siiski peamiselt antiiksuse ja kultuurikogemuste pärast.

Lõuna-Euroopa neli suurt riiki – Portugal, Hispaania, Itaalia ja Kreeka – moodustavad Lääne-, Põhja- või Kesk-Euroopast ja Balkanimaadest märgatavalt erineva grupi. Kliimaatiliselt on riigiti vähe varieeruvust või muutlikkust. Majanduslikult on need rahvad olnud aeglasemad industrialiseerumises. Sellegipoolest on peale Euroopa Liiduga liitumist Hispaania ja Portugal kogenud kiiret majanduslikku kasvu. Keskmine sissetulek elaniku kohta on aga endiselt madalam kui Lääne- või Põhja-Euroopas, kuid kõrgem Kesk-Euroopa ja Balkanimaade omast. Itaalias on suurim sissetulek elaniku kohta Lõuna-Euroopas, aga on toodud, et see on ainult 52% naabermaast, Šveitsist.

Euroopa Liidu liikmeksolemine aitab jätkuvalt selle piirkonna riikidel oma majandusjärge parandada. 1992. aastal kõrvaldas EL enamus kaubanduslikest piiridest oma liikmesriikide vahel. Loodetakse, et see võimaldab Lõuna-Euroopa rahvastel ära kasutada madalamaid palgamäärasid, et laiendada tööstuskaupade tootmist ja müüki. Igatahes loodetakse, et Lõuna-Euroopa edaspidi saab EL tegevusest jätkuvalt kasu.

LOODUSGEOGRAAFILISED ISELOOMUJOONED

Pinnamood

Lõuna-Euroopa hõlmab kolme poolsaart – Pürenee (Hispaania ja Portugal), Apenniini (Itaalia) ja Balkani lõunatipp (Kreeka). See annab piirkonnale pika rannajoone silmapaistvate randadega. Pinnamood on kohati üsna järsk ja ebaühtlane ning mäed moodustavad piiri Lõuna-Euroopa ning teiste Euroopa rahvaste vahel. Noored Pürenee mäed on piiriks Hispaania ja Prantsusmaa vahel, mis kõrguvad kuni 3400 meetrini. Alpid ulatuvad läänest itta läbi Šveitsi, Austria ja Põhja-Itaalia ning eraldavad Itaaliat Lääne-Euroopast. Pindose mäed hõlmavad suure osa Põhja-Kreekast ning eraldavad Kreekat Ida-Euroopast. Mägedel on oluline roll piirkonnas maastikukujunduses ning neid leidub igas Lõuna-Euroopa riigis. Nagu eelpool öeldud, siis Pindose mäed hõlmavad suure osa Kreekast, Apenniinid ja Dolomiidid on olulised Itaalias, Kantaabria ja Sierra Nevada mäed on piiriks Hispaania keskplatool. Kõik Lõuna-Euroopa mäed on noored ning seni geoloogiliselt aktiivsed, mistõttu on see piirkond maavärinatest mõjutatud.

Kõrgemad mäetipud on:

- Hispaania Mulhacen 3479m (Sierra Nevada) (Teide 3718 m)

- Itaalia Monte Bianco di Courmayeur 4748m (Alpid)
- Kreeka Olümpos 2917m (Pindos)
- Küpros Olympos 1952m (Troodose mäestik)
- Malta Ta Dmejrek 253 m

Rahvastik, majanduslik tegevus ja turism on koondunud rannamadalikele ümber mägede piirkonna. Olulised madalikud on rannikul, Pürenee poolsaare keskplatool, Põhja-Itaalias ning jõgede ümbruses. Pürenee poolsaare madalikud varieeruvad kaljustest maalilistest ribadest kuni laiemate väljadeni rannaaladel nagu näiteks Valencia ümbruses, kus on head tingimused põllumajandusega tegelemiseks, kus seda tehakse küll niisutussüsteemide abil. Neil rannamadalikel kasvatatakse juurvilju (eriti tomatid), tsitruselisi ja riisi.

Itaalias on rannikumadalikud kitsad, kuid nii ida- kui läänerrannikul on olulisi põllumajanduslikke regioone. Näiteks on Rooma ümbruses kasvatatakse juurvilju, teravilja ning teisi tooteid linna turul müümiseks. Rannamadalikud on ka maavärinate piirkonnaks ning on vulkaanilises ohus. Vesuupi purse Napoli lähedal 79. aastal hävitas Rooma linnad Pompei ja Herculaneumi, mille varemed on saanud oluliseks turismiattraktsiooniks tänapäeval. Sitsiilia saarel on Etna olnud kogu kaasaegse ajaloo jooksul aktiivne. Sellele vaatamata on rannikumadalikud tihedalt rahvastatud.

Lisaks on Lõuna-Euroopas Vahemeres mitmeid väikeseid saari. Nagu maismaagi, on need mägised ning sarnase kliima, randade ning atraktsioonidega. Kuna veetransport oli olulisem kaubaveo võimalus raudtee tulekuni, siis need saared olid olulised kaubanduskeskused. Peamised ja suuremad saared ning saarte grupid hõlmavad (idast läände) Küpros, Rhodos (Kreeka), mitmed Kreeka saared Egeuse meres, Kreet (Kreeka), Joonia (Kreeka) ja muud saared Aadria meres, mis on osaks piirkonda jäävatest riikidest (Kreeka, Albaania, Sloveenia, Horvaatia, Bosnia ja Hertsegoviina, Montenegro ja Itaalia), Sitsiilia, Sardiinia ja väiksemad Itaalia saared Apenniini poolsaarest läänes, Korsika (Prantsusmaa) ning Baleaarid (Hispaania).

Kiire turismi areng ja industrialiseerimine Vahemeremaades on suurendanud survet Vahemeremaadele kiiremini, kui valitsustel on õnnestunud reageerida arendusprobleemidele. Rõhk on olnud pigem majanduslikul arengul kui keskkonnal, kuna töökohtade loomist on peetud olulisemaks. Suur osa majanduslikust kasvust on tulnud tänu tegevustele, mis on seotud suure hulga merevee saastamisega – nagu turism, terase, petrooleumi ja metalli rafineerimine, metallurgia, veskid (vill ja paber).

Turistidele on Vahemere reostuse probleem nähtav ainult läbi selle, et prügi vedeleb maas enam käidavates randades või sadamates, kus õlilaigud läigivad. Majanduslik areng Vahemeremaades kujutab endast jätkuvalt ökoloogilist ohtu.

Kliima

Suuremas osas Portugalis, Hispaanias, Itaaliast, Maltas ja Kreekas on vahemereline kliima, mida iseloomustab suvine põud ja talvine vihmasadu. Ligi 80% sademetest sajab maha detsembrist märtsini. Selle regiooni temperatuurid on kõrgemad kui mujal Euroopas tänu lõunapoolsemale asendile ning vähesemale pilvisusele. Suved on kuumad, väljaarvatud Atlandi ookeani ääres Portugalis ja Hispaanias, seejuures juuli temperatuurid on 21- 30° C. Suhteline õhuniiskuse suvel väga madal ning üsna tavaline on kiire öine jahtumine. Talved on leebed, ulatuslikke külmaperioodi ei ole, väljaarvatud mägedes.

Po jõe org on väike tsoon, kus on niiske subtroopilime kliima. Temperatuurid on sarnased vahemerelisele kliimale, kuid seal ei ole suvel sellist intensiivset põuda. Pürenee poolsaarel leidub steppe, kus mäed blokeerivad ookeanilt tulevad sademeid toovad tuuled. Kaks sellistest piirkondadest on Hispaania kaguserva kallas ja Ebro org Madridist kirdes.

Selliste suurte linnade kasv nagu Rooma, Milaano, Madrid, Barcelona ja Ateena on viinud peamiste teede ummistumiseni ning õhureostus on väga kõrge. Õhureostus on lausa nii kõrge, et Ateenas asuv Acropolis ja teised olulised varemed on hävimisohus. Mõned linnad on autoliikluse kesklinna ajaloolistest piirkondadest täielikult välja suunanud ning on turistidele sulgenud sellised antiikehitised nagu Parthenon Ateena Acropolisel ja Alatomir koopad Santanderis Hispaanias.

Veestik

Itaalias on rohkem inimesi kui kogu kolmes suuremas Lõuna-Euroopa riigis kokku. Po jõe org on Itaalia majandusliku tegevuse keskpunkt. Piirkond on üks viljakamaid piirkondi kogu Euroopas. See on ümbritsetud Alpide ja Apenniinidega ning seal on rida looduslikke järvi, nagu Como, Maggiore, Iseo ja Garda. See on nii põllumajanduslikult kui tööstuslikult Itaalia süda koos selliste tööstuslinnadega nagu Turin, Milaano, Parma, Modena ja Bologna.

Lõuna-Euroopa jõgedel on selge hooajaline vool, mis avaldub tänu vahemerelise kliima suvisele põuaperioodile. Duoro, Tagus ja Guadiana Portugalis ja Hispaanias, Guadalquivir ja Ebro Hispaanias ning Po ja Tiber Itaalias on olulised oma madalikega, kuhu rahvastik ja põllumajandus koondub, aga ka oma linnade, ajalooliste paikade ja turismiattraksioonide poolest. Nendes riikides on antud jõed väga suures osas kasutuses ka selleks, et linna ja põllumajandust veega varustada.

Rannajoon on hästi liigestatud, eriti Kreeka rannik. Suuremad mered on Joonia, Egeuse, Türeeni, Liguuria ja Aadria meri. Kreekas on lahed sopistunud nii sügavale, et vaid vähesed piirkonnad jäävad merest kaugemale kui 80 km.

Vahemeremaades on tõsiseks keskkonnaprobleemiks saastatus. Vahemeri on reostuse poolt mõjutatud mitmetel põhjustel. Põhjustatud kitsastest väinadest nagu Gibraltar ja Türki väin, mille abil vesi nõ vahetub Vahemeres Atlandi ookeani või Musta mere veega ning Vahemerre koguneb reostus. See on seotud ka sellega, et Vahemeri on praktiliselt ilma tõusude ja mõõnadeta. Ainult väikesed looded või pidevad tugevad hoovused on need, mille abil liigutada setteid ja reostusaineid, mille toovad jõed ning rannikutööstus. Seetõttu on Vahemeri reostuse poolt märksa haavatavam kui avatud mered ja ookeanid.

Taimestik ja loomastik

Piirkonnas leidub taimestikus vahemereliste põõsastikku. Kasvavad korgitamm, küpress, piiniad, maasikapuu, rosmariin, salvei; kõrgemal tamme-, kastani- ja pöögimetsad. Mirmetes piirkondades on looduslik taimkate hävinud.

Loomadest on piirkonnas elavad näiteks muflon, mägikits, vahemere munkhüljes (ohustatud), linnud, kahepaiksed, roomajad.

Kultuur ja rahvastik

Just vahemerekliimas sündis lääne kultuur. See oli kodu Minose, Mückeene, klassikalise kreeka, etruski, rooma ja bütsantsi kultuuridele, millel tugineb suur osa lääne tsivilisatsioonist.

Lõuna-Euroopas on olulisi iseloomulikke kultuurijooni. Katoliku kirik on olnud domineeriv religioosne jõud piirkonnas. Keeled, põhinevad ladina keelel, välja arvatud kreeka ja mõned väiksemad keeled. Need keele kuuluvad romaani keelte hulka. Kreeka säilitas oma keelelise terviklikkuse Rooma impeeriumi ajal mitte nagu teised piirkonda kuuluvad riigid ning seal domineerib kreeka õigeusu kirik.

Rahvastiku tihedus Lõuna-Euroopa riikides on järgmine: Kreeka 86 in/km²; Itaalia 197 in/km²; Hispaania 81 in/km²; Portugal 114 in/km²; Malta 1219 in/km², Küpros 104 in/km². Linnastumise tase on regiooniti erinev: Hispaanias 79%; Itaalias 70%; Kreekas 63%, Portugal 55%.

Suuremad linnad Lõuna-Euroopas on Madrid, Barcelona, Sevilla; Rooma, Milaano, Napoli; Ateena, Tessaloniki, Patrai; Lissabon ja Porto.

Keeled, mida regioonis kõneldakse on portugali, hispaania, itaalia, kreeka, katalaani.

Keskmine eluiga on üsna kõrge:

- Portugal, Küpros 78;
- Kreeka, Itaalia, Hispaania 80

Turism

Alates 20. sajandist võistleb turism Lõuna-Euroopas riigitulude osas käsitööga. Firenze ja teised Vahemere piirkonnad olid turistidele sihtpunktiks juba renessansi ajal. Kui Euroopas oli tööstuslik revolutsioon, siis rohkem industrialiseerinud ja rikkamast Lääne-Euroopast pärit kodanikud sõitsid lõunasse sooja kliimasse. Itaalia oli üks varasemaid sihtkohti oma ajaloo ja transpordi ühenduste tõttu Põhja- ja Lääne-Euroopaga. Peale II maailmasõda laienes turism ka Hispaaniasse ja Kreekasse. Rootslased, sakslased ja britid on juba ajalooliselt aeg-ajalt pilvistest, niisketest ja jahedatest põhjamaadest põgenenud Vahemere päikeselistesse riikidesse. Üldiselt on nad grupeerunud erinevatesse ranniku linnadesse ja kuurortidesse. Piki Costa del Soli Hispaanias on kindlates kuurortides domineerivad prantsuse, saksa, briti või rootsi külastajad. Need kogukondlikud keskused pakuvad tuttavat keelekeskkonda ja toitu igale rahvusgrupile.

Lõuna-Euroopas on palverännakud eriti oluline turismielement. Katoliku kirikul on piirkonnas pikk palverännaku traditsioon. Palverännakute paigad on erinevad. Fatima Lissabonist põhjas, Santiago de Compostela Hispaanias ja Vatikan Roomas tõmbavad ligi miljoneid külastajaid aastas. Piirkonnas on mitmeid klooistreid ja nii suuremaid kui väiksemaid silmapaistvaid kirikuid.

Lõuna-Euroopat võib nimetada turismisihtkohaks, kuna sinna saabub rohkem külastajaid, kui sealt väljas käib. Lõuna-Euroopast väljapoole tehtavate puhkusereiside arv on küll väiksem kui Lääne- või Põhja-Eurooplaste oma, kuid see on tõusmas. Itaalia on juhtimas,

kuid ka hispaanlased on kiiresti saamas maailmas reisijateks peale EL-ga liitumist. Piirkonna kodanike väike protsent sõidab piirkonnast välja, kuna seal on madalam elustandard ning pikem vahemaa teiste Euroopa riikide keskusteni. Kõik neli pealinna – Lissabon, Madrid, Rooma ja Ateena, on ruumiliselt vähem kättesaadavad teistest Euroopa riikidest.

Kolm suurt atraktsiooni, mis on sarnased kõigile neljale riigile, on *sun-sea-sand*, religioon ja ajaloolised paigad. Turismimajandus Lõuna-Euroopas on väga hooajaline ja geograafiliselt rannikualadele ja pealinnadesse koondunud.

Hispaanias ja Itaalias on kõige enam külastajaid. Kokku saavad need piirkonnad ca 14% maailma saabumistest. Nii Portugalis kui Kreekas on märkimisväärselt väiksemad külastajate numbrid. See on nii, sest nad asuvad suhteliselt isoleeritud asukohtades ning sarnased *sun-sea-sand* atraktsioonid Hispaanias ja Itaalias asuvad Lääne-Euroopa turgudele lähemal. Kreekas on pisut rohkem külastajaid kui Portugalis, mis väljendab selle riigi kultuurilist tähtsust, selle asukohta Euroopa ja Lähis-Ida vahel, soodsamat kliimat ning mitmeid atraktiivseid saari.

Vaatamisväärsused

- Portugal: Madeira saar, Assoorid, Roca neem, Douro jõe org, Ruidera järved, Tejo suudmelaht, Costa Sudoeste, Lissabon, Torre de Belem, Jeronimuse klooster
- Hispaania: Altamira koopamaalingud Kantaabrias, Sevilla, Granada, Hispaania lõunarannik, Kanaari saared, Baleaari saared, Donana (donjana) RP, Montserrati klooster, Corrubedo RP, Ebro jõgi
- Itaalia: Rooma, Colosseum, Trevi purskkaev, Pantheon, Hispaania väljak ja trepid, Veneetsia, Rialto sild ja Suur Kanal, Pisa, Capri saar, Pompei, Vesuvius, Etna, Alpides Gran Paradiso RP
- Kreeka: Ateena akropol, Epikurose Apolloni tempel, Meteora kaljukloostrid, Olümpos, Thessaloniki, Knossose palee Kreetal, Petralona koobas, Prespa järv, Dirose koopad, Samaria mäekuru
- Vatikan: Püha Peetri kirik, Sixtuse kabel
- San Marino: San Marino linn Titano mäel
- Küpros: Troodose mäestik
 - Famagusta: rannad, Salami varemed
 - Kyrenia: loss, muuseum
 - Larnaca: Hala Sultan Tekkesi (mošee)
 - Limassol: Kolossi loss, Curium (ajalooline vaateplats)
 - Nikosia: Dragomani maja

- Paphos: Kuningate hauakamber

PÕHJA-EUROOPA TURISMIGEOGRAAFIA

Riigid: Norra, Rootsi, Soome, Taani, Island

Peamised geograafilised iseloomujooned:

- Asub Euroopa põhjaosas ning on ebaühtlase loodusgeograafiaga
- Rahvastik on koondunud piki regiooni lõunaserva
- Põhja-Euroopa on üsna isoleeritud
- Domineerib luteri usk
- Rahvastik on suhteliselt homogeenne ning vähemusi on üksikuid
- Riikides on kõrge elustandard
- *Lingua franca* on inglise keel
- Rahvastik on kõrgelt urbaniseerunud, väga oskuslik ja kõrgelt haritud

Peamised turismi iseloomustavad jooned:

- Peamised atraksioonid on seotud maaliliste vaadete ja välispordiga
- Turismimajanduse iseloom on riigiti erinev
- Turism on riikide majanduses vähemtähtis kui mujal Euroopas
- Vähem turiste külastab Põhja-Euroopat võrreldes teiste Euroopa regioonidega
- Enamik turiste peatub ainult lühikest aega

Põhja-Euroopa positsioon Euroopas on võrreldav Alaska positsiooniga Põhja-Ameerikas. Selle lõunapunkt (Saksamaa ja Taani piir) on samal laiuskraadil, mis Alaska Panhandle lõunatipp (55 kraadi põhjalaiust). Euroopa kõige põhjapoolsem punkt on North Cape Norras ning see asub samal laiuskraadil Point Barrow'ga Alaskal (71 kraadi põhjalaiust). Kaugus Soome idapoolseima ning Islandi läänepoolseima punkti vahel on sama suur kui Alaskal Panhandle'st Aleuudi aheliku kaugeima saareni. Põhja-Euroopa on ligi 90% Alaskast.

Põhja-Euroopa on üks maailma rikkamaid regioone, mis on tähelepanuväärne, kuna keskkondlik baas on suhteliselt väike, mistõttu on riikide põllumajanduslik baas limiteeritud. Piirkonda nimetatakse ka Skandinaaviaks. Tänapäeval hõlmab see regioon Taanit, Norrat ja Rootsit ning vahel laiendatakse ka Soomele ja Islandile. Taani, Norra ja Rootsi turundavad turismi ühiselt Scandinavian Tourist Board'i all <http://www.goscandinavia.com/>.

Võtmelemendid regioonis loodud poliitilistes süsteemides on humaansus, sotsiaalne hoolimine, koostöö ja planeerimine. Inimesed ja valitsused on juhindunud usust, et igal kodanikul on õigus madala hinnaga terviseteenustele, kõrgharidusele, korralikule eluasemele, töökohale ja puhtale keskkonnale. Põhja-Euroopa inimesed on loonud ühiskonna, mis võimaldab neil elada nii hästi või paremini kui iga teine regioon maailmas ning valitsuste osalemine kodanike elus on viinud selleni, et mõned liigitavad neid riike heaolu riikideks.

Kultuuriliselt on selle piirkonna elanike sees palju sarnasust. Ajalooliselt on see ala Euroopas viimane, mis vabanes jääst ning viimane, kuhu saabus inimasustus. Ligi 80%

inimestest on nime poolest Luteri kiriku liikmed. Kui Soome välja jätta, siis on keeled germaani päritolu. Soome keel on uurali keelkonda kuuluv ning on lähedalt seotud eesti ning kaudsemalt ungari keelega, aga ka soomlased on valdavalt luterlased. Inglise keel on regioonis *lingua franca* (see tähendab teist keelt, mida regioonis räägitakse ja mõistetakse hästi, kuigi kodus räägitakse emakeelt). Põhja-Euroopa riikide rahvastiku arv on väike – Rootsi 9,2 miljoniga on kõige kõrgem ning Island 304 000-ga kõige madalam (Soomes 5,3 miljonit, Taanis 5,4 miljonit ning Norras 4,7 miljonit). Rahvastiku kasv on kõigis riigis väga aeglane – kõigil alla 0,2 % aastas. Kirjaoskus on peagu 100% ja sissetulek inimese kohta on võrreldav kõigi tööstusriikidega ning on väiksem ainult mõnede naftarikaste Lähis-Ida riikide omast.

Põhja-Euroopa rahvastik on nii geograafilise asendi kui turismi osas perifeerne. Piirkonda saabub Euroopa ülejäänud kolme suurema regiooniga võrreldes kõige vähem turiste.

Neis põhjariikides on mitmeid ühiseid kultuurilisi ja geograafilisi elemente. Enamikes on reisijateks rohkem oma kodanikud mittekodanikest turistide asemel. Kolme suurima riigi – Norra, Rootsi ja Soome elanikkond on kontsentreerunud lõunasse.

Pinnamood

Põhja-Euroopa on poolsaarte ning saarte regioon, mida eraldavad üksteisest erineva laiusega lahed. Põhja-Euroopa domineeriv füüsiline tunnus on selle poolsaareline iseloom. Norra ja Rootsi hõlmavad Skandinaavia poolsaare ning Taani enamuse Jüüti poolsaarest. Teine füüsilise geograafia iseloomujoon on isoleeritus saarelisusest tulenevalt. Suuremad saared on Island ja Fääri saared Atlandi ookeani põhjaosas, Spitsbergen ja Jan Mayen Arktika ookeanis, Taani arhipelaag, Rootsi Gotlandi ja Ölandi saared Läänemeres ning Alandi arhipelaag Botnia lahes. Poolsaarelise ja saarelise iseloomu tõttu on Põhja-Euroopa ülejäänud Euroopast üsna isoleeritud. See eraldatud on ajaloolises ja kultuurilises arengus mänginud olulist rolli.

Pinnamoes on oluline element põhja mäginine piirkond koosnedes peamiselt üsna madalatest mägedest, kus kõrgused on alates 300 kuni 2400 meetrini - Norra lõunaosas Mount Galdhøppingen (2489m).

Need vanad mäed olid kaetud suure maismaajäaga ning need ei ole nii järsud kui Alpid Kesk-Euroopas. Asukoht kõrgetel laiuskraadidel koos mägede kõrgusega teevad sellest piirkonnast ühe vähem asustatud ala Euroopas, kus tegeletakse vaid metsandusega, kaevandusega, jahipidamisega ning teiste tegevustega, mis on seotud eraldatud asustusega.

Loode mägismaa jäätumine on praegusele Skandinaavia maastikule lisanud iseloomulikke jooni, mis on olulised turismis. Jäätumine kulutas ja vormis mitmeid iseloomulikke pinnamoodustisi, sealhulgas mägiorud, ruhiorud, kaljuvoored, jääkriimud, voored, vallseljakud e. oosid, fjordid. Jäätumise tagajärjel on maapinnal näha moreeni, liiva ja kruusa, vooresi ning vallseljakuid. Turismis on neist olulisim fjordid. Fjordid on vanad jõe väinad, mida muutis mägedest ookeani poole liikuv liustik sügavamaks ja laiemaks. Kui jää sulas, siis meri ujutas need üle ning tekkisid kitsad sügavad lahed. Mõned neist on jää poolt uuristatud sügavamaks kui 1100 meetrit. Fjordid on ümbritsetud järskude nõlvadega ning ulatuslike metsadega, seetõttu on põllumajandus ja inimasustus kontsentreerunud sinna, kuhu liustikud jätsid kitsad tasandikud.

Soome kõrgem tipp on Halti 1328 m, Rootsis Kebnekaise 2117m, Taanis Yding Skovhoj-173 m ning Islandil Hvannadalshnjukur 2110 m.

Soome on peamiselt tasandik vallseljakute, deltade, moreeni ja järvedega. Üks iseloomulikumaid piirkondi Soomes on järvede platoo (ehk Salpanselka), kus rohkem kui 60 000 järve katavad ca ¼ maa-alast. Soome põhjaosas olev mägismaa on Norra loode ja Rootsi mägismaa jätk. Taani on osa Põhja-Euroopa tasandikust ning samuti seotud jäätunud maapinnaga.

Island, mis on Euroopa kõige läänepoolsem riik, on basaltkivimi (kivim, mis tekkinud laava tardumisel) saar. ¾ saarest on viljatu ja metsatu. See on järsk ja mägine maastik, suures osas liustikega kaetud. Tavaline on vulkanism vulkaanipursete, maavärinate ja paljude kuumaveeallikatega, mis teevad Islandi üheks kõige aktiivsemaks vulkaaniliseks regiooniks maailmas. Vulkaaniline tegevus toimub aeg-ajalt liustike all, mille tulemuseks on imetlusväärne ja purustav nähtus – liustiku lahvatus. Kuumaveeallikaid võib leida igas saare osas. Mõni keeb üle perioodiliselt saates suured kuuma vee sambad ja auru õhku. Island on mägede, fjordide, jõgede, koskede, roheliste orgude, kõrgete platoode, vulkaanide, liustike, geisrite ja kuumaveeallikate maa. Põllumajandustegevus on tõsiselt piiratud ning kalandus on peamine eksporditav. Järsku maapinda on kirjeldatud kui kuumaaastikku, mis võimaldas USA1 teha seal kosmoseprogrammi õppuseid.

Kliima

Täna merelisele mõjule saartele ja Põhja-Euroopa poolsaartele, on Taanis, ning Rootsi, Islandi, Norra rannikualadel ja saartel kuni lõunapolaarjooneni valdavalt mereline läänekalda kliima. Ilm ei ole nii külm, kui võiks laiuskraadide järgi eeldada. Isegi Lõunapolaarjoonest põhjas asuvatel saartel ei ole nii karm kliima tänu suhteliselt pehmele veetemperatuurile, mis on mõjutatud Põhja-Atlandi hoovusest. Asukoht põhjas tähendab pehmeid talvesid ning jahedaid suvesid. Aastased keskmised temperatuurid on talvel -5 C (-15 C), Taanis 0 C või pisut üle 18 kraadi suvel. Sademetest on suurem osa vihm ning sademete hulk on aastas keskmiselt 500-750 mm.

Põhja Skandinaavias on tundra kliima (Põhja-Norras). Skandinaavia poolsaare mägisel alal ning Põhja-Soomes on lähisarktiline kliima samal ajal kui sisemaa tasandikel Soomes, Rootsis ja Norras on niiske kontinentaalne kliima jahedate suvedega. Niiske kontinentaalse kliimaga aladel on talveperioodil temperatuurid alla 0 kraadi ning suved on sarnased merelise läänekalda kliimaga. Suur osa Ida-Norrast, Soomest ja Rootsist saab keskmiselt 500-750 mm sademeid aastas, kõige enam suvel. Lõuna-Rootsis ja Lõuna-Soomes on niiske kontinentaalne kliima soojade suvedega. Suved on kuumad ja niisked ning maksimumtemperatuurid küündivad päeval kuni 27 kraadini. Talved on all 0 kraadise temperatuuriga ja lumega.

Tänu Põhja-Atlandi hoovusele ning saarelisusele on nii Fääri saartel kui Islandil mereline kliima. Fääri saartel on talvetemperatuurid jäätumiseni langevad ning suvised temperatuurid on harva üle 10 kraadi. Ligi 1500 mm sademeid saadakse igal aastal, sellest suurem osa talvel ning praktiliselt kõik vihmana. Tänu Põhja-Atlandi hoovusele on Islandi lõuna ja läänekallastel pehmem ja sademeterohkem kliima, kui põhja ja idaosas. Edelas langeb temperatuur harva külmumiseni, kuid põhjas ja idas langevad temperatuurid -4 kraadini. Lumi on sagedasem ning kauem maas idas ja põhjas. Sademeid on läänes ja lõunas keskmiselt 750-1500 mm aastas, enamus Põhja-Islandist saab vähem kui 500 mm sademeid aastas.

Kõrgetel laiuskraadidel asumine (põhja polaarjoonel ja põhjapoole jäävatel aladel) toob kaasa veel ühe loodusgeograafilise fenomeni, mis mõjutab nii elanikke kui turismi – suvine polaarpäev, mil päike paistab 24 tundi. Põhjapolaarjoonest põhjas ei looju päike 24 tundi tänu maakera kaldele. Seda fenomeni kutsutakse “Midnight Sun” ning see on oluline turismivaatamisväärsus. Talvel on muidugi samaväärne arv päevi ilma päikesevalguseta ehk polaaröö. Isegi põhjapolaarjoonest lõunas on suveöö ainult mõni tund pikk.

Veestik

Põhja-Euroopas on jõgedevõrk tihe. Jõed toituvad põhjaveest, vihma- ja lumesulamisveest (liustikest). Suuremad jõed piirkonnas on:

- Soomes- Kemijoki, Tornio
- Rootsi- Muonioälven, Dalälven, Umeälven, Klarälven, Luleälven
- Norra- Glomma (598 km)
- Taani- Gudena (158 km)
- Island- Pjorsa 237 km

Olulisemad ja suuremad järved Põhja-Euroopas on:

- Soome- Saimaa, Inari, Päijänne
- Rootsi- Vänern, Vättern
- Norra- Mjosa
- Taani- Arreso
- Island- Phingvallavatn, Myvatni

Taimestik ja loomastik

Loodusvöönditest esineb Põhja-Euroopas jääkõrb, tundra, okasmets ja Rootsi lõunaosas ning Taanis lehtmets. Vaatamisväärsuseks on tundra ja seda eriti sügisel. Taimedest on esindatud vaevakask, kidur mänd, sookail ja kanarbik, loomadest polaarrebane, lemming, lumekakk, linnud.

Rahvastik

Keskmine rahvastiku tihedus riigiti on järgnev:

- Island 3 in/km²
- Soome 17 in/km²
- Rootsi 22 in/km²
- Norra 15 in/km²
- Taani 129 in/km²

Linnastumise tase on riigiti erinev: Soome 63%, Norra 76%, Rootsi, Taani, Island 92,6%.

Suuremad linnad on Stockholm, Göteborg, Malmö; Oslo, Bergen, Trondheim; Reykjavik; Helsingi, Tampere, Espoo; Kopenhaagen, Århus, Odense.

Keelkonnad on järgmised:

- Germaani: norrakad, rootslased, islandlased, taanlased

- soome-ugri: soomlased

Keskmine eluiga on üsna kõrge: Island 81, Soome 79, Rootsi 81, Norra 80, Taani 78.

Turism

Sarnasused, mis on nende riikide majanduslikus, geograafilises, kultuurilises ja ajaloolises arengus, on leitavad ka turismis. Neljas suures riigis (Taani, Norra, Rootsi ja Soome) on sarnane turismiprofiil – välised tegevused, kõrghooaeg suvel tänu külmadele, pimedatele talvedele ja jahedatele suvedele, võrreldes teiste Euroopa riikidega suhteliselt väikesed turistide arvud, suur autode kasutatavus rahvusvaheliste turistide poolt, suhteliselt lühikesed peatumised, üldine turismiolulisuse vähesus majanduses ning rohkem individuaalturiste. Kruiisid on selles piirkonnas populaarseks saanud ning on üheks oluliseks faktoriks külastajate numbri kasvul. Kuigi jagatakse mitmeid ühiseid turismielemente, on igal riigil siiski piisavalt erinevaid atraktsioone.

Turismistatistika

Rääkides turismimaade TOP 50-st, siis kõige kõrgemal kohal on Taani (40. koht, ca 4,7 miljonit saabumist), seejärel Norra (46. koht, ca 3,9 miljonit) ning Soome (50. koht, ca 3,4 miljonit).

2008.a. oli maailmas üldse 922 miljonit rahvusvahelist saabumist, neist 53% ehk 488 miljonit Euroopas ning Põhja-Euroopa osa on kõige madalam – 6,2% ja 57 miljonit saabumist.

Vaatamisväärsused

- Norra
 - fjordid (Geirangeri, Sogne)
 - Joad “Seitse öde”
 - liustikud (Jostedal, Folgefonn)
 - Prekestoleni kalju
 - Puukirikud- Borgundi
 - Hardangervidda rahvuspark
 - Trollide tee-Trollstiegen
 - Maadeuurijad F.Nansen, R. Amundsen
 - Etnograaf Thor Heyerdahl
 - Kunstnik Edvard Munch
 - Helilooja Edvard Grieg
 - Kirjanikud Henrik Ibsen, Knut Hamson
- Island
 - 31 tegevvulkaani (Hekla-1491m, Laki-818m 30 km lõhe kohal rohkem kui 100 kraatrit)
 - geisrid Geysir, Strokkur, Gulfoss
 - kuumaveallikas- Blue Lagoon
 - Laavaväljad
 - Liustikud (Vatnajökull)
 - Skaftafelli, Pingvelliri rahvuspargid
 - Hallgrimskirkja (Reikjavik)

- Rootsi-
 - Stockholmi vanalinn (Gamla Stan)
 - Drottningholmi loss ja park
 - Kalmari loss
 - Hansalinn Visby
 - Tanumi kaljujoonised
 - Faluni vasekaevanduspiirkond
 - Kvarken saarestik
 - Lapimaa
 - Gotland ja Öland
- Soome-
 - järved (Saimaa, Inari, Päijänne, Halti (1328m)-kõrgem mäetipp
 - Rauma vanalinn
 - Petäjävesi vana kirik,
 - Ahvenamaa saarestik (6500 saart)
 - Rovaniemi ja Lapimaa
 - Sibeliuse park ja mälestussammas
 - Aleksis Kivi
 - Serena veepark
 - Heureka teaduskeskus
 - Savonlinna ooperifestivalid
- Taani
 - Jellingi kääpad, ruunikivid ja kirik
 - Roskilde toomkirik
 - Kronborgi loss
 - Merineitsi (autor Edward Eriksen-aastast 1913)
 - Christiania- linnaosa Kopenhaagenis
 - Kriidiklint Mon i saarel
 - Lindholm Hoje- Skandinaavia suurim viikingiaegne matmispaik
 - Egeskovi loss Fyn i saarel
 - Nykeri Rundkirke Bornholmil
 - H.C. Anderseni majamuuseum Odenses
 - Tivoli
 - Hamleti loss Helsingoris

KESK-EUROOPA JA BALKANIMAADE TURISMI-GEOGRAAFIA

Riigid: Poola, Tšehhi, Slovakkia, Ungari, Rumeenia, Sloveenia, Horvaatia, Serbia, Kosovo, Montenegro, Bosnia ja Hertsegoviina, Bulgaaria, Albaania, endina Jugoslaavia, Makedoonia, Vabariik

Peamised geograafilised iseloomujooned:

- Kesk-Euroopa ja Balkanimaad on nii kultuuriliselt kui poliitiliselt killustunud
- Regioon asub võimaste riikide vahel, mis takistavad selle poliitilist arengut ning on viinud poliitiliste konfliktideni
- Ajalooliselt oli regioon monarhia ja aadlite võimu all, kelle paleed ja teised reliikviad on olulised turismiattraksioonid

- Piirkonnas on riigiti majanduslik ja turismi areng, elustandard ja poliitiline stabiilsus väga erinev
- Kesk-Euroopat iseloomustab looduslik ja kultuuriline mitmekesisus

Peamise turismi iseloomustavad jooned:

- Riiki sisenemise nõuetes on erinevusi, kuid kõik riigid edendavad rahvusvahelist turismi
- Kesk-Euroopa riikide huvi turismi arendamise vastu on suurenenud
- Piirkonnas leidub mitmesuguseid turismiatraktsioone ning maastikke
- Peale 1989.a. revolutsioonis kommunistliku valitsemise kukutamist on turism läänest regioonis laienenud

1991. aastal kuulutasid Horvaatia ja Sloveenia end Jugoslaaviast vabaks. 1992. aastal järgnes Bosnia ja Hertsegoviina ning Makedoonia. 1997. aastal. Serbia ja Montenegro kuulutasid end vabaks 2006. aastal. 2008. aastal on end iseseisvaks kuulutanud ka Kosovo.

Need riigid vabanesid 1989. aastal kommunistliku võimu alt. Tolleaegsed valitsused tegid lähtuvalt riigi poliitikast külastamise raskeks. Piirkond ise hõlmab suure regiooni erineva kliimaga alasid, seal leidub mitmekesist loodust ja kultuuri, mis pakub erinevaid elamusi turistidele.

Mõned nendest riikidest (nagu Albaania) vältisid minevikus igasuguseid kontakte lääne turistidega ning on nüüd teatud piirini turistidele avatud. Vastupidine oli enne 1990-ndaid Jugoslaavias, kus püüti turismi arendada. Võrdluseks – kui Jugoslaavia ja Ungari võtsid vastu miljoneid külastajaid, siis Albaania külastusi oli võimalik lugeda vaid tuhandetes.

Uute “atraktiivseteks” sihtkohtadeks on peale EL liitumist Bulgaaria, Rumeenia; varem Serbia, Montenegro, Horvaatia ja Sloveenia. Ööbimisega turistide arv on suurenenud Poolas, Tšehhis, Horvaatias.

Kesk-Euroopa poliitgeograafia

Võrreldes Euroopa nõ tuumaga (Prantsusmaa, Saksamaa ja Briti saared) on Kesk-Euroopa asukoha mõistes perifeerne. Asukoht on oluline seoses asumisega Euroopa ja Aasia, Venemaa ja Euroopa, Lähis-Ida ja Euroopa vaheliste kaubandusteede ääres. Piirkonna riikide piirid on korduvalt muutunud peale II MS ja peale NL lagunemist.

Riigid selles regioonis varieeruvad suuruselt Poolast (suurim nii pindalalt - 312 685 km² kui rahvaarvult – 38,6 miljonit) Makedooniani (väikseim nii pindalalt - 56 414 km² kui rahvaarvult – 4,4 miljonit). Tööstuslik areng on selles regioonis toimunud hilja – peamiselt peale II MS. Tööstuslik areng liigub põhja-lõuna suunal – Tšehhis, Poolas ja Ungaris on senini suurim industrialiseerituse tase.

Rahvastik

Keskmine rahvastiku tihedus on riigiti väga erinev: Poola 126 in/km², Rumeenia 97 in/km², Tšehhi 132 in/km², Ungari 107 in/km², Bulgaaria 66 in/km², Slovakkia 112 in/km², Horvaatia 79 in/km², Makedoonia 83 in/km², Sloveenia 99 in/km², Serbia 131 in/km², Montenegro 49 in/km², Albaania 132 in/km².

Linnastumise tase on madalam, kui teistes Euroopa regioonides: Poola 62%, Rumeenia 55%, Tšehhi 73%, Ungaris 67%, Bulgaaria 70%, Slovakkia 56%, Horvaatia 56%, Makedoonia 59%, Albaania 48%.

Keskmine eluiga on üle 70 aasta: Horvaatia 75, Bulgaaria 73, Tšehhi 77, Ungari 73, Montenegro 77, Poola 75, Rumeenia 72, Serbia, Slovakkia 75, Sloveenia 77.

Keelkonnad:

- Slaavi: poola, tšehhi, slovaki, bulgaaria, sloveeni, serbia, horvaadi
- Romaani: rumeenia;
- Soome-ugri: ungari
- Mustlaskeel: Rumeenias

Pinnamood

Kesk-Euroopa füüsiline geograafia on kaasa aidanud nii poliitilisele killustatusele kui atraktiivsusele turismisihtkohana. Laias laastus saab Kesk-Euroopa pinnamoe jagada neljaks:

- Põhja osas asuv tasandik
- Kesk-mäed
- Doonau jõe tasandikud
- Mäed ja rannad lõunas

Põhjaosa tasandik on osa suurest Ida-Euroopa lauskmaast (keskmine kõrgus merepinnast 173 m, suurem osa 200-300m; pinnamoe on kujundanud mandrijää), mis ulatub Venemaani välja. Suurem osa tasandikust on 300-500 km laiusel alal. Mõned paigad on kõrgemad kui 275 m merepinnast.

Esimene ala tasandikust on Balti rannikuga külgnev. See koosneb jäätumisest moodustunud moreenist, liivast ja kruusast, mis moodustavad väikesi mägesid või valle, mis ulatuvad kaarena läbi Leedu Venemaani ja üle Põhja-Euroopa tasandiku Taanini. Selle piirkonna maapind ei ole viljakas, suurel alal kasvavad männimetsad.

Poola jõed (Oder, Warta ja Wisla) on laiad ja sageli soised, neid kasutatakse ka kanalitena, et saada ühendus teiste Euroopa tasandiku jõgedega. Mägedest põhjas, Euroopa tasandiku lõunapiiril on pinnas viljakas ning kõige parem Kesk-Euroopa pinnas, kus kasvatatakse nisu, suhkrubeeti ning teisi olulisi vilju.

Põhjaosa tasandik lõpeb kohtudes Karpaatide, Maagi- ja Sudeedi mägedega. Olulisemad nendest on Karpaadid, mis moodustavad pika kaare, mille kõrgus ulatub 1065m kuni 2400 meetrini ning pikkuselt üle 1600 km. Need on osa Alpi mägede geoloogilisest süsteemist. Karpaadid on tekkinud Alpi kurrutuse ajal, liigitatakse Lääne- ja Ida-Karpaatideks. Kõrgem tipp Gerlachovka 2655m Osaliselt on need mäed järsud ja väga ilusad ning on olulised turismis. Karpaatide lääneosa hõlmab Tatra mägesid Slovakkia ja Poola piiril. Tatra mäed on oluline turismiregioon, kõrgus on üle 2400 m. Ka teised Karpaatide osad on ilusad ning on mitmete Kesk-Euroopa kuurortidele asukohaks.

Maagimäestik ja Sudeedi mäed on Karpaatidest madalamad. Nende kõrgus ulatub 760 m kuni 1370 m ning tegemist on vanade mägedega, mis on aja jooksul kulunud. Lisaks on need mäed olulised seoses sealsete mineraalivarudega – rauamaak ja süsi.

Doonau on Euroopa suurim ja pikim jõgi, mis voolab läbi orgude mitmetes riikides – Suur Ungari tasandik, Austria, Slovakkia, Rumeenia.

Doonau jõe madalikust lõunas on mitmed alpi päritolu mäeahelikud. Aadria mere kaldal on Dinaari mäed. Dinaari mägedest põhjas ja idas on tasandikud Serbias, Horvaatias ja Ida-Sloveenias. Samal ajal lõunas ja läänes on väga ilusad maastikud, kus põllumajanduslik tegevus vaheldub kuurortidega ning mõningate linnadega, mis hõlmavad rannaga paralleelsed väikesed tasandikud.

Kui mere poolt läheneda, siis on rannajoon aukartustäratav tõustes järsult veest. Põllumajandus kasutab aastate jooksul ehitatud astanguid, et kasvatada oliive, viinamarju, maisi ning lambaid ja kitsi. Dinaari mäed on paasist, mida vesi on uuristanud moodustades karstialasid. Kõrgeim punkt Dinaari mägedes on 2520 m.

Dinaari mägedest idas on mitmed mäed Balkani poolsaarel. Olulisemad nendest on Balkani mäed Bulgaarias. Üldiselt laiuvad need mäed ida-lääne suunas ning kõrgus on kuni 2590 m. Kõrgeim punkt Balkanil on Musala mägi, mis ulatub 2929m.

Dinaari ja Balkani mägede kooslus koos vahepealsete väiksemate mägedega on olnud eriti oluline seetõttu, et on olnud ajalooliselt isoleerituse põhjuseks. Suur hulk kultuurigruppe elas pikka aega isoleeritult orgudes mägises piirkonnas (serbid, sloveenlased, makedoonlased, türklased, horvaadid, bulgaarid ja albaanlased). Ka tänapäeval on kultuurikontraste neis riikides reisides näha ja tunda, mis aga lisavad regioonile atraktiivust turistide jaoks.

Makedoonias on valdavad vanad pangasmäed, millest kõrgemad on Korabi mäed (kõrgem tipp 2764 m). Albaania pinnamood on tasane, sellest 40% on madalam kui 300m. Põhiliselt on seal künklik aadria mere rannikumadalik. Üle 2000m küündivad Põhja-Albaania Alpid; mäed asuvad ka Albaania ida- ja lõunaosas.

Kliima

Kesk-Euroopa ja Balkanimaade kliima asub ülemineku alal, kus puutuvad kokku Lääne-Euroopa mereline, Lõuna-Euroopa vahemereline ning Venemaa kontinentaalne kliima. Põhjas Poolas, Tšehhis ja Slovakkias on kliima peamiselt niiske kontinentaalne jahedate suvedega, kus suvetermatuurid on päeval kuni 21°C ja 27°C vahel. Need kolm riiki on üldiselt niiske kliimaga, kuid kuna päeval ei ole maksimumtemperatuurid väga kõrged, siis on suved väga mõnusad. Alad, mis asuvad Tšehhis Sudeedi mägedest lõunas (nagu Praha), ei ole nii niisked, kuna mäed tekitavad “vihmavarju” efekti; Slovakkia ja Poola on suve ajal niiskemad. Poolas, Tšehhis ja Slovakkias on talvetermatuurid harva alla –7°C.

Niiske kontinentaalne soojade suvedega Kesk-Euroopa saab kõige enam sademeid suvel, kus enamik riikides on sademeid 500-750 mm. Regioonis sajab üle 750 mm mägedes ja kõrgustikes. Dinaari mägedest põhjas Horvaatias ning Bosnia ja Hertsegoviinas sajab lund ning on püsivat lumekatet. Keskmise lumekatte kestvus on 40 päevast Põhja-Poolas kuni 10-30 päevani Bosnia ja Hertsegoviina, Ungari, Rumeenia ja Bulgaaria mäestikes. Karpaatides ning Dinaari mägedes püsib lumi kauem muutes need oluliseks talvekuurortide regiooniks.

Kõrgeimad registreeritud temperatuurid regioonis on mõõdetud Horvaatia, Albaania ja Lõuna-Bulgaaria rannaaladel. Samal ajal kõige külmemad temperatuurid on mõõdetud

Kirde-Poolas, kus mandri ja kõrgete laiuskraadide mõju on kõige suurem. Musta mere Bulgaaria ja Rumeenia rannaregioonide suvetemperatuurid teevad sellest atraktiivse piirkonna turistidele.

Vahemerelist kliimat leidub Aadria mere rannikul Horvaatias, Bosnia ja Hertsegoviinas ja Albaanias. Aadria mere vahemerelist kliimat iseloomustavad pikad, kuumad ja kuivad suved ning mõõdukad niisked talved. Vahemerelise regiooni sademete hulk on keskmiselt 500-750 mm, millest enamus sademeid esineb talvel. Kuumad kuivad suved koos Horvaatia, Bosnia ja Hertsegoviina ning Makedoonia randadega muudavad selle piirkonna üheks atraktiivseimaks sihtkohaks välituristidele, kui seda ei riku asetleidvad relvakonfliktid. Vahemerelise kliimaga aladel on talvetemperatuurid -1°C-13°C.

Veestik, taimeistik ja loomastik

Piirkonna suuremad jõed on Wisla (1047km) Poolas, Vltava (433km) Tšehhis, Doonau lisajõed Tisza, Prut, Siret, Lom, Iskar, Drava, Sava; Marica Bulgaarias, Vardar Makedoonias, Drin Albaanias.

Piirkonnas esinevad lehtmetsad, okasmetsad, stepp (Ungaris pusta), vahemereline põõsastik. Kasvavad näiteks pöök, tamm, nulg, kuusk (palju metsa Sloveenias - 50% territooriumist). Aadria mere ääres makja.

Loomadest esinevad euroopa naarits, euroopa piison (Poola), stepi- ja harilik rästik, pruunkaru, ilves, hunt, horvaatia kaljusisalik, sabakonnaline koopaolm (karstikoobaste veekogudes).

Turism Kesk-Euroopas ja Balkanimaades

Peamised majanduskeskused on suured tööstuslinnad. Alates Varssavist Poolas, Prahani Tšehhis, Budapestini Ungaris, Belgradini Serbias – vanad linnad on domineerivad. Teised linnad regioonis on arendatud peamiselt kaubanduslikel põhjustel. Enamikes nendes on loss või klooster tuumaks, mille ümber linn arenes. Linn on planeeritud mitmete sirgete tänavatega, mis lõikuvad õige nurga all moodustades nelinurkseid blokke. Üks kesketest blokkidest sai turupaigaks, mis on vanadele Kesk-Euroopa kaubanduslinnadele tüüpiline. Tänu kaupmeeste rollile enamikes Kesk-Euroopa linnades on gildihooned peamised arhitektuurilised atraksioonid, kui need ei ole hävitatud.

Balti mere ja Vahemere rannikulinnad on seotud keskaja kaubandusega. Balti mere mõned rannikulinnad on kuulunud Hansa Liitu. Algselt kaubanduse eesmärkidel ehitatud linnades on tänapäeval ära tuntav vana linnasüda. Keskajal oli linnasüda ümbritsetud müüri või kaitserajatistega ning nende rajatiste piirjooned on tänapäeval nähtavad parkides või puisteedel mõningates linnades. Mõnel pool on keskaegsed müürid säilinud – näiteks Zagrebis Horvaatias ning Varssavis Poolas. Lisaks jagati ka ameti ja muudel alustel linnasid osadeks. Nendest teistest eristuvad olid juutide getod enne II MS, millest on seni säilinud mõned juutide palvemajad ja surnuaiad.

Türgi Otomani Impeeriumil oli mõju Bulgaariale, osaliselt Rumeeniale, endise Jugoslaavia lõunaosale, Bosnia ja Hertsegoviinale ja Albaaniale mitmeid sajandeid. Selle regiooni linnades on iseloomulik arhitektuur, sealhulgas islami usu mošeed türklaste sissetungi ajast ning õigeusu katedraalid. Sibulakujulised kuplid, võlvid ning kiviplaatide kasutamine on

tüüpilised islami mõju näited, mis muudavad regiooni turistidele atraktiivsemaks. Mitmed ehitised on küll 1991-1995. aasta etnilistes konfliktides kahjustada saanud või hävitatud.

Vanadele linnaosadele “poogiti” peale II MS juurde kommunistlikud linnaosad. Need on veelgi paremini planeeritud kui vanad linnaosad, kuid ei ole nii huvitavad. Neid iseloomustavad suured kortermajad, riiklikud poed, laste mänguväljakud. Lisaks rajati kommunismi ajal mitmeid rajatiseid, et parandada inimeste elukvaliteeti – kultuuripaleed, partei peakorterid, purskkaevud, puisteed ja aiad. Need olid edukad, kuid kuna kordusid paigast paika, siis ei pakkunud need turistidele nii palju huvi kui varasema aja ehitised. Enne 1989. aastat kontrollis enamikes riikides turismiäri keskvalitsus.

Varasemalt oli enamus turistide liikumist kontrollitud ja reguleeritud ka Kesk-Euroopa riikide sees liikudes. Kommunistliku võimu kukutamine on selle regiooni turismi iseloomu muutnud. Viimase 10-12 aasta jooksul on turistide arv läänest Tšehhi, Poolasse ja Ungarisse väga kiiresti tõusnud. Uuteks sihtkohtadeks on Sloveenia, Horvaatia, Rumeenia, Bulgaaria, Serbia ja Montenegro

Oodatult on enamus turismiteenuseid Kesk-Euroopas peegeldus kommunismi ajast. Väikeste eranditega on hotellid ja teised majutusasutused puhtad, aga mitte luksuslikud. Suurtesse linnadesse on ehitatud mitmed luksuslikud hotellid nagu näiteks Hiltoni hotell Budapestis, kuid enamus majutusasutusi on ehitatud Ida-Euroopa turistide vajadustest lähtuvalt. Teenindustase on madalam võrreldes Lääne-Euroopaga.

Vaatamisväärsused

- Poolas: Varssavi ja Krakowi vanalinnad, Auschwitzi koonduslaager, Wieliczka soolakaevandus, Malborki linnus
- Tšehhis: astronoomilise kellaga raekoda, püha Vituse katedraal, Karli sild, Karlovy Vary,
- Slovakkias: Tatra RP, Spiši loss, Bardejovi vanalinn karstikoopad
- Rumeenias: Bran'i loss, Bukoviina klooster, Maramuresi puukirikud, Horezu klooster, Doonau delta (ohustatud punakael- lagle), Retezati RP, Sighisoara vanalinn
- Ungaris: Balatoni järv, Budapest, Egeri kindlus, Doonau jõgi
- Bulgaarias Ivanovo kirikud ja kloostrid, Madara ratsanik, Rila klooster, Pirini RP, lubjakivi sambad Varna lähedal
- Sloveenias: Triglavi RP, karstikoopad, Bledi loss ja järv, Pirani vanalinn
- Horvaatias: Dubrovniki vanalinn, Marco Polo sünnimaja Korčulas, Dakovo katedraal, Aadria mere rannik (Dalmaatsia), Istria ps , Zagreb, Split, Krk i saar, Mljet i saar
- Serbias: Tara RP (serbia kuusk), Püha Sava katedraal Belgradis, Sopocani ja Studenica kloostrid
- Bosnia ja Hertsegoviinas: Kravica joastik, Mostari sild, mägikülad
- Montenegros: Kotori looduslik ja kultuuriline ala, Durmitori RP, Budva, Skadari järv
- Makedoonias: Ohridi ala (järv, kindlus) , Prespa järv, Vardari jõe org,
- Albaanias: antiikaegse linna Butrinti varemed, Gjirokastra muuseumlinn, Aadria mere rannik

IDA-EUROOPA TURISMIGEOGRAAFIA

Riigid: Valgevene, Eesti, Läti, Leedu, Moldova, Ukraina, Venemaa

Peamised geograafilised iseloomujooned:

- Loodus on väga mitmekesine suure ulatuse tõttu põhjast lõunasse (põhjas jääkõrb, lõunas poolkõrb)
- Keskkond on selles piirkonnas üsna karm – kõrged laiuskraadid või kõrbed
- Venemaal on suurim territoriaalne ulatus maailmas luues pikamaa reisi võimalusi
- Endise NL liikmesriigid on protsessis, kus on juba üle mindud või ollakse üle minemas sotsialismist turumajandusele
- Rahvastik on etniliselt mitmekesine, igas riigis leidub venelasi
- Külaliste meelitamiseks on piiratud rannaalad
- Riigid on eristuvad iseloomuliku loodus- ja kultuurigeograafia poolest

Peamised turismi iseloomustavad jooned:

- Rahvusvahelised turistid külastavad peamiselt Venemaa, Ukraina ja Balti riikide suuremaid linnu
- Rahvusvaheline turism on oluline sissetuleku allikas ning enamus regiooni kuuluvatest riikidest ehitavad uusi hotelle ning sõlmivad kokkuleppeid lääne ettevõtetega, et meelitada piirkonda rohkem turiste
- Külastajatel on tavaliselt piiratud teadmised Venemaast ja teistest endistest NL riikidest

Endised NL vabariigid olid ja on praegu uue 15 riigi näol üheks suure potentsiaaliga turismisihtkohaks maailmas. NL lagunes 1991. aastal, kolm riiki (Eesti, Läti ja Leedu) jäid täiesti iseseisvaks. Ülejäänud 12 riiki moodustasid poliitilise organisatsiooni Sõltumatute Riikide Ühendus (SRÜ – *Commonwealth of Independent States, CIS*). Nende 15 riigi hulgas on üks suuremaid mitmekesisusi kultuuri, kliima ja taimestiku poolest võrreldes ükskõik millise teise riikide rühmaga maailmas.

Riikide areng peale NL on olnud erinev ning mitmetel on majandus nõrgem kui enne 1990ndaid. Enamikele inimestele on endise NL liidu riigid mõistatuseks. Piirkonnas on olnud mõju kolmel suurel perioodil ajaloos. Esimene on Vene impeeriumi aeg, teine periood algas 1917. aastast, kui loodi NL ning võimule tuli kommunistlik partei. Selle 70 aasta jooksul kommunismi võimu all loodi mitmeid ilmetuid suuri maju. Ehitati mitmeid kommunistlikku võimu ülistavaid muuseume ja monumente. Mitmed neist kujutasid Leninit, olulisim nendest on Lenini mausoleum Moskvas Punasel Väljakul. Kuni 1987. aastani lähtuti NL-s rangelt määratud plaanimajandusest, millest lähtuti ka turismis. Suur osa hotellidest ja telkimisplatsidest ning terviseasutustest rajati peamiselt NL kodanikele ning vähestele hulgaile välituristidele.

Kolmas oluline periood algas 1980ndate lõpul. Kasutusele hakati võtma elemente vabakaubandusest-turumajandusest. Püüti muuta NL majandust võttes kasutusele mitmed kontseptsioonid – *glasnost* (vaba ideede ja informatsiooni liikumine), perestroika ja demokratiseerimine. Tulemus ei olnud oodatav ning lõppes liidu kokkuvarisemisega ning 15 riigi iseseisvumisega 1990ndatel.

Kõik 15 riiki alustasid turumajandusele üleminekut ning enamus Lenini ja Stalini kujudestki võeti avalikest kohtadest maha. Kõigil riikidel ei ole üleminek kõige paremini õnnestunud, mis paneb inimesi kahtlema, kas need muutused on ennast ikka õigustanud.

Geograafiline baas

Geograafilised iseloomulikud jooned NL-st iseseisvunud riikides on omapärased tänu suurusele ja asukohale. Ligi 17 miljoni km² territooriumiga on Venemaa maailma suurim riik – umbes kaks korda nii suur kui Kanada, Hiina või USA. Venemaa ulatub peaaegu poolele maakerale. Lääne-Venemaa linnades (St Peterburis) lähevad inimesed magama, kui kaugel idas (Vladivostokis) tõusevad üles, et tööle minna.

Riikide asukohad on väga erinevad – kõige lõunapoolsem on Venemaa lõunaosa ja Ukraina Krimmi poolsaar. Kuigi kõige põhjapoolsemad on Venemaa ja Balti riigid ning kohati on seal üsna karm kliima, on need ühed tihedama asustusega riigid põhjaosas.

Maapinna viljakus ei ole väga suur. Lisaks on riigid isoleeritud tänu asumisele põhjas, mistõttu ei ole alati kõik sadamad kasutuses. Üldse on erinevate külgede pealt ligipääs riikidele üsna kehv.

Pinnamood

Kõige tihedamalt asustatud piirkond endises NL-s on Vene tasandiku ala (Ida-Euroopa lausmaa, mis ulatub 1770 km Mustast merest Põhja Jäämereni ning 2400 km idast läände (Poola piirist Uurali mäestikuni). Kõrgemad alad on kuni 300 m üle merepinna ehk suhteliselt madalad. Sellesse alasse jäävad Balti riigid, Valgevene, Ukraina, Moldova ja Lääne-Venemaa.

Uurali mäed on paralleelsed mäeahelikud pikkuses 2400 km, mis ulatuvad Põhja-Jäämerest Kaspia mereni. Maksimum kõrgus on 1885 m (Mt. Narodnaja). Enamus kõrgusi Uuralites jääb vahemikku 230-600 m. Mäeahelik on põhjas 80 km, lõunas 225 km lai, kõrgemad kohad on põhjas ning kuna üldiselt ei ole tegemist väga kõrgete mägedega, siis ei ole need transpordis takistuseks. Need on olulised, kuna loetakse looduslikuks piiriks Euroopa ja Aasia vahel.

Jõed on ajalooliselt olnud transpordis olulised ning osaliselt kasutatakse ka tänapäeval Venemaa jõgesid mõningate materjalide ja kaubaveoks. Enamus Venemaa jõgedest suubub Põhja-Jäämerre, mistõttu on neid võimalik kasutada siis, kui ei ole jäätumisohtu ehk peamiselt lühikesel suveperioodil. Olulisem transpordijõgi on Volga koos oma lisajõgedega nii Venemaa kui Ukraina jaoks. Olulised on hüdroenergia ja niisutus Volga jõel ning lisaks on nii sise- kui välituristidele atraksiooniks suvised kruisid jõel.

Ob ja Jenissei Lääne-Siberi madalikul on suurimad jõed Venemaal. Kuna asukoht on lähisarktikas ning need on suhteliselt isoleeritud, siis turismis neid eriti ei kasutata. Sama kehtib ka Leena jõe kohta Kesk-Siberi kiltmaa idaservas ning Amuuri ja selle lisajõgede kohta Venemaa ja Hiina piiril kaug-idas.

Baltimaade ja Valgevene pinnamoes on valdavad madalad tasandikud, mis vahelduvad kõrgustikega. Kõrgutikest on piirkonnas Lätis Kurzeme, Vidzeme, Aluksne, Latgale kõrgustikud; Leedus Zemaitija, Sudova, Dzukija, Aukštaitija; Valgevenes Medininkai

(Ašmjanõ), Valgevene kõrgustik, Codri; Ukrainas Volõõnia, Podoolia, Dnepri, Donetsi ja Aasovi kõrgustikud.

Suuremad madalikud on Dnepri, Musta mere, Polissja, Zemgale, Ida-Läti, Läänemere rannikumadalik, Kesk-Leedu, Alam-Nemunase. Valgevenes on soine, pinnamoe on kujundanud mandrijää.

Kõrgemad kohad regioonis on:

- Lätis: Vidzeme kõrgustikul Gaizinkalns (312m)
- Leedus: Medininkai kõrgustikul Juozapine (294m)
- Valgevenes: Dzjaržõnskaja Valgevene kõrgustikul (345m)
- Ukrainas: Goverla Ida-Karpaatides (2060m)
- Moldovas: Balanesti 428m

Endisel NL-l oli tänu pikale rannajoonele hea pääs maailma ookeanidele, kuid seda takistas sobivate sadamate puudumine. Pääsuga kõik sadamad on vähemalt osaliselt talvel jäävangis – põhjas on sadamad laevatatavad vaid juulist septembrini. Idas Vladivostoki sadamas on aastaringseks lahti hoidmiseks abiks jäälõhkujad. Kirde-Venemaal Murmanskis on tänu väikesele soojale hoovusele sadam jäävaba aastaringsest. St Peterburg peab lootma jäämurdjatele, et aasta läbi ligipääsetav olla, kuid sellegipoolest võib paar nädalat aastas olla ligipääsetamatu. Ukraina sadam Odessa Musta mere ääres on avatud aasta läbi.

Kliima

Kliima on üsna äärmuslik – kas väga külm või väga kuiv mõningate eranditega. Endise NL kliima on sõltuv viiest faktorist:

- maa-ala suurus - suur ulatus põhjast lõunasse ja läänest itta,
- Venemaa ja Balti riikide asumine kõrgetel laiuskraadidel põhjas,
- looduslike takistuste puudumine õhumasside liikumise mõjutamiseks põhjast lõunasse või läänest itta,
- Läänemere, Põhja-Jäämere mõju.

Venemaa põhjapiiril on kitsas tundrakliima riba, kus temperatuurid langevad alla -45°C talvel ning suvel aeg-ajalt ületavad 15°C. Taimestik koosneb peamiselt madalatest põõsastikest, pajudest, erinevatest samblikest ja murust. Suvi on lühike ja jahe ning seal on väga vähe elanikke ja maakasutus on minimaalne. Tegeletakse näiteks põhjapõtrade karjatamisega.

Suurimal alal Venemaal on lähisarktiline kliima, kus on suured hooajalised kontrastid. Talvetemperatuurid on küündinud -72°C ning suvetemperatuurid on küündinud 32°C. Suvi on lühike ning suvetemperatuurid on tavaliselt üle 15°C ning talvel tavaliselt langevad -30°C. Esineb polaarpäev ja -öö. Piirkonnas on püsivat igikeltsa ning tundra. Lähisarktika taimkatteks on okaspuumetsad ning geograafid on üle võtnud venekeelse sõna taiga, mis kirjeldab oksapuumetsa. Venemaa taiga regioon esindab maailma suurimat metsastunud piirkonda.

Lähisarktika piirkonnas on põllumajanduslik tegevus piiratud, kuna kasvuperiood on lühike ja mitmel pool on igikeltsa. 70-110 päeva, kui pole külmasid, on ainus periood, kui on võimalik kiiresti kasvavaid taimi kasvatada. Tänu pikale päikesevalgusele lühikesel

suvehooajal, kasvatatakse selliseid taimi nagu kapsad, redised, kartulid ning teised juurviljad. Toodang on väike, kuid neid kasvatatakse lähtuvalt oma vajadustest. Lähisarktika lõunapiiril ei ole igikeltsa ning maapind on parem, mistõttu kasvatatakse seal nisu ja teisi väiksemaid teravilju. See toodang on peamiselt kohalikule turule. Lähisarktikas on turismitegevust ainult lõunapiiril.

Lähisarktilisest kliimast lõuna poole on kitsa ribana niiske kontinentaalne kliima, parasvööde. Läänemere ääres on üleminekuline kliima mereliselt mandrilisele (sademeid 550-850mm); kesk- ja idaosas mandiline kliima (talv külm, suvi soojem, sademeid vähem). Oluline on see Balti riikidele, Venemaale, Valgevenele ja Ukrainale, kes saavad küllaldaselt sademeid enamuse aastast ning kus ka maapind on hea ja viljakas. Talved on pikad, hallid ja pilvised ning lumi katab maapinda põhjapool talvel mitu kuud. Suved on niisked ning mitte väga kuumad. Talvetemperatuurid langevad kuni alla -40°C ning suvetemperatuurid ei ületa üldiselt 30°C . Suurtes turismilinnades Moskvast ja St Peterburis on suvetemperatuurid harva üle 30°C ning varajuulis ja augustis vahel ainult 10°C . Meeldivaimaks hooajaks peetakse sügist, kui taevast on selge, temperatuurid leebed ning lehed värvilised. Taimestik on koosnev nii okaspuu- kui heitlehismetsadest.

Niiske kontinentaalse kliima ja kõrbe kliima vahele jääb stepiala, kus Venemaal (Moskvast lõunas) ja Ukrainas on väga viljakas mustmullavöönd. Kuigi mullad on viljakad, ei ole seal püsivaid sademeid. Sellegipoolest on stepp üks peamisi põllumajanduslikke alasid selles piirkonnas. Nisu on peamine teravili ning kuna sademete hulk on suhteliselt muutlik, siis on igal aastal võimalus teravilja ikalduseks. Sademete koguhulk on 200-400 mm aastas, millest enamuse sajab maha suvel äikesetormide ajal. Talvine lumesadu on kerge.

Lisaks eelpool mainitud suurematele kliimatüüpidele on piirkonnas ka väiksemaid. Turismi seisukohast on olulisem väike niiske lähistroopilise kliimaga ala Musta mere idaservas Venemaal ja Ukrainas ning vahemereline kliima väikesel Krimmi poolsaarel Mustas meres. Niiske lähistroopiline kliima on seal tänu Kaukasuse mägedele põhjas, nii et Mustalt merelt tuleb soe niiske õhk. Piirkonnas on soe niiske kliima, mis lubab kasvatada tsitruselisi, teed ning on lisaks oluline suvekuurordi piirkond. Musta mere rannad olid varem ning on tänapäeval üha enam saamas populaarseks atraktsiooniks turistide seas.

Krimmi poolsaarel on mäed takistuseks põhjast tulevale külmale õhule, mistõttu on talvetemperatuurid pehmed ning suved on soojad ja kuivad – sademeid peamiselt talvel 500-750 mm. Kaspiast põhjas on sademete hulk väike, suvi soe ja talv pehme.

Need väikese suurusega vahemerelise kliima ja lähistroopilise kliimaga alad on kaardilt vaadates väikesed, kuid turismi ja põllumajanduse seisukohalt on need väga märkimisväärsed.

Veestik, taimestik ja loomastik

Jõgedevõrk on tihe. Ida-Euroopa lauskmaal Volga, Põhja-Dvinaa, Petšora, Daugava (Lätis, Valgevenes), Nemunas (Leedus, Valgevenes), Lielupe, Venta, Dnepr, Dnestr (Ukrainas), Prut (Doonau lisajõgi). Volga jõel palju hüdroelektrijaamu, Dnepri jõe vett kasutatakse niisutamiseks.

Palju järvi Leedus Aukštaitija kõrgustikul; suuremad Laadoga, Äänisjärv, Peipsi-Pihkva. Musta mere rannikul on limaanid (lahed).

Tundras on madalad puud, kasvab kanarbik, esindatud on põhjapõder, lemming ning lumekakk. Okasmetsas (taigas) kasvavad kuusk, mänd; Siberi osas lehis, nulg, seedermand. Loomadest esinevad seal orav, ilves, hunt, pruunkaru; Siberis soobel.

Lehtmetsade ala on väikese ulatusega kuni Uurali mäestikuni. Loomadest elavad seal metskits, hirvja põder.

Stepis (Ukraina) on looduslikku taimkatet vähe säilinud (põllud tänu mustmuldadele), kasvavad kõrrelised ning elavad närilised.

Poolkõrbe on Kaspia alamikul, kasvavad puju, salvei ning soolalembelised taimed.

Karpaatides on aimkate lähtuvalt kõrgusvööndilisusest:

- Kuni 400m kõrguseni lehtmets
- 400-700m segamets,
- 700-1500 okasmets.
- kõrgemal alpiniidud.

Rahvastik

Põhiline rahvastiku grupp on slaavlased - venelased, valgevenelased, ukrainlased. Teine grupp on soome-ugri rahvaste hulka kuuluvad mordvalased, udmurdid, marid, komid, eestlased. Lätis ja Leedus räägitakse balti keeli.

Suurim keskmine rahvastiku tihedus on Moldovas (129 in/km²) ja Ukrainas (76 in/km²); väiksem Venemaal-Euroopa osas 25 in/km².

Keskmine eluiga on Valgevenes 70, Eestis 73, Lätis 72, Leedus 75.

Linnastumine regiooniti erinev: Eestis 69,4%, Lätis 68%, Leedus 67%, Moldovas 42%, Ukrainas 67%, Venemaal 73%, Valgevenes 72% ja Moldovas 42%. Suuremad linnad on Moskva, Sankt Peterburg, Kiiev, Harkiv, Odessa.

Rahvastikuga seonduvad probleemid on rahvastiku vananemine ning see, et suremus on suurem kui sündimus.

Regioonis esinevad uskudest katoliiklus, luteri ja õigeusk.

Turism

Siseturistidele on peamiseks puhkusesihtkohaks alad Musta mere ääres (Venemaa ja Ukraina), Balti mere rannik (Eesti, Läti ja Leedu) ning vähesemal määral Volga jõgi. Majutusasutusi leiab igasugustest klassidest ja tüüpidest. Mägedest on olulisemad Kaukasuse mäed, regionaalsetest rekreatsioonikeskustest on olulisem Baikali järv. Lisaks on turismis oluline Trans-Siberiani raudtee.

Välisküllastajate jaoks on peamised sihtkohad Moskva, St Peterburg ja Kiiev. Nendest olulisem turismilinn on Moskva, mille oluliste atraktsioonide hulka kuuluvad Kreml ja Punane väljak, kus asub Lenini mausoleum ning teisedki vaatamisväärsused. Lisaks on Moskvas mitmed vaatamisväärsused seotud kirjanike Puškini, Tolstoi ja Dostojevski kodudega.

Teine oluline linn on St Peterburg, kus on tunda mõju prantsuse ja itaalia arhitektidelt ja kunstnikelt, kelle palkas Peeter Suur. Tänu Neeva jõe ja kanalitele kutsutakse seda Põhja Veneetsiaks. Märkimisväärsed on muuseumid, eriti Ermitaaž, oluline atraktsioon on ka Katariina Suure suveresidents.

Kiiev sai II MS-s suures osas kahjustada ning ehitati uuesti modernse linnana üles. Lisaks külastatakse ka teisi väiksemaid linnu ja külasid väljaspool neid kolme linna, kuid need kolm on ikkagi peamised. Väljaspool Peterburi on veel purskkaevude aed Petrodvorets. Balti riike kirjeldatakse kui suure Euroopa, eriti Põhja-Euroopa mõjuga, keskaegse arhitektuuri ja liivarandadega regiooni. Ära mainitakse kindlasti Tallinna vanalinn.

Musta mere regiooni kuuluvad Odessa Ukrainast ning Sotši. Turiste meelitab sinna rannajoon suurepärase kuurortidega. Ukrainas Krimmi poolsaarel asuvaid randasid, kliimat, ajaloolisi atraktsioone ja spaasid peetakse ühtedeks parimateks endises NL-s. Kaukasuse mägedes on Stalini sünnikoht ning leidub kuurorte, kus kasutatakse mineraalvett ning on loodud võimalused talispordi harrastamiseks.

Vaatamisväärsused

- Läti: Riia vanalinn, Jurmala, Sigulda,
- Leedu: Palanga, Merevaigumuseum, Kura sääär, Klaipeda, Šiauliai, Ristimägi, Vilniuse vanalinn
- Valgevene: Belaveži RP, Miri kindlus, Radziwillide perekonna lossikompleks
- Ukraina: Struve meridiaanikaar, Kiievi Sofia katedraal, Petšerski klooster, Lviv-i vanalinn
- Moldova: Struve meridiaanikaar, Chisinau
- Venemaa:
 - Moskva: Kreml, Punane väljak, Puškini
 - St. Peterburg: Vassili saar, Senati väljak, ristleja Aurora, Peeter Pauli kindlus, Neva jõgi, Ermitaaž, Talvepalee
 - Petrodvorets